

303041

A

KOMÁROM-VÁRMEGYEI

ÉS

KOMÁROM VÁROSI

TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET

1892. ÉVI

J E L E N T É S E.

SZERKESZTÉ

GYULAI RUDOLF,

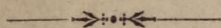
SZ. BENEDEK-RENDI TAG, GYMN. NY. R. TANÁR, EGYL. TITKÁR.

VI. ÉVFOLYAM.

KOMÁROM, 1893. ZIEGLER KÁROLY RÖNTYNYOMDÁJA.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A
KOMÁROM-VÁRMEGYEI
ÉS
KOMÁROM VÁROSI
TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET
1892. ÉVI
JELENTÉSE.

SZERKESZTÉ

GYULAI RUDOLF,

SZ. BENEDEK-RENDI TAG, GYM. NY. R. TANÁR, EGYL. TITKÁR.

~~~~~  
VI. ÉVFOLYAM.  
~~~~~

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

Adatok Komárom vármegye monografiájához.

Megyénk földrajza.

Előrebocsátva, hogy *Fényes* megyénkről irt művében a statisztika- és topografiára fektetvén a fősúlyt, megyénk természeti viszonyainak leírásában nem lehet irányadó, és mellőzve azon úttörő kísérleteket, melyeket *Hunfalvy*: „A magy. birodalom term. viszonyainak leírása“ című monumentális munkája elején összegez, dióhéjba szorítom az idevágó tudnivalókat.

Kétségtelen, hogy hazánk és így megyénk föld-, hegy- és vízrajzi adatainak hű térképeken való első feldolgoztatását első sorban *Mária Teréziának* köszönhetjük; mert ő volt az, aki a 7 éves háborúban a megbízható térképek szükséges voltáról meggyőződve, elrendelte, hogy a katonai mérnökkar az osztrák-magyar monarchia fölmérését kezdje meg. E munkálat *Umann L.* adatai szerint* 1764-től 1787-ig tartott. Ugyanő bízta meg *Liesgang* jezsuitát a fokmérés keresztülvitelével, hazánkban *L.*-on kívül *Mikovinyi*, továbbá *Hell Miksa* jezsuita, *Triesnecker* és főleg *Lipszky* ezredes és a fiatalon elhalt *Bogdanich* végeztek helyhatározásokat.

1807-ben I. Ferencz az osztrák-magyar birodalom második, új fölmérését rendelte el, s e munkálatot a katonai mérnökkar 1869-ig folytatta, melyeket a francia háborúk többször megakasztották.*

Fontos munkát végzett a magyar kir. építészeti igazgatóság is, mely a katonai mérnökkar által végzett méréseket a

* Die Spezialkarte der oesterr.-ungar. Monarchie. (Eine kartographische Studie.) Wien, 1891. R. Lechner's Verlag.

Duna árterületén 1826-tól 1846-ig saját méréseivel egészítette ki, később a többi főfolyóra került a sor.

Végre 1850-ben felállítatván a katonai földrajzi intézet Bécsben, a nagyszabású kat. mérnökkari munkálatokat folytatta és 1869-től 1886-ig az o.-m. monarchia harmadik és legújabb fölmérését véglegesen befejezte.*

Nem reflektálva a régibb és újabb keletű egyetemes térképekre, csak a Komárom vármegye ismertetésének fonalát képző két legjobb és legújabb térképre térek át. Az egyik a *kat. földr. intézetnek Komárom vmegyét felölelő* tíz u. n. külön térképe (Specialkarte). — E térképieken a földrajzi hosszúság és szélesség fokai Ferrótól számítvák, méretük 1 : 75,000, vagyis a térképiek egy centimétere a valóságban = $750_m = \frac{3}{4}$ kilométer. A magasság az ádriai tengernek Triesztnél való felszínétől van számítva és kerek számban méterekben kifejezve. Hogy a kat. térképek pontosságát az idő túl ne szárnyalja, a rövid időközökben megjelenő kiadványok feltüntetik a közlekedési hálózatok fejlesztését, a mező- és erdőgazdasági jelentékenyebb változásokat, stb. — Az utolsó delegációban kimondták, hogy e térképeknek magyarul is meg kell jelenniük. A katonai térképen kívül még a Gönczy-Kogutowicz-féle Komáromvármegye fali térképét használtam; e jeles térkép mérete 1 : 125,000, kiadta a Posner-intézet. E vázlatomhoz csatolt térkép mérete 1 : 225,000.

Megyénk földrajzi fekvése.

Komáromvmegye a keleti hosszúságnak $35^{\circ} 21' 10''$ és $36^{\circ} 23' 47''$ közé, az északi szélességnek pedig $47^{\circ} 24'$ és $48^{\circ} 3' 50''$ közé esik. E szerint kiterjedése hosszúságban, vagyis nyugattól kelet felé kerek 78 kilométer, szélességben pedig, vagyis déltől észak felé 67 km.

A megye legszélsőbb pontjai: északról a Csehin túl, Bars-megye szélén emelkedő *Hosszú hegy*, délről a *Tüskés hegy* a gerencséri várromon túl Fejérm. határán, e két pont távolsága légvonalban 67 km; nyugatról azon pont, ahol a nagymegyerpatasi út egészen a Csiliz csatorna mellett visz el (Győr-, Pozsony- és Komáromvmegyék sarka), keletről pedig Esztergom-,

* Die Specialkarte der oesterr.-ungar. Monarchie. (Eine kartographische Studie.) Wien, 1891. R. Lechner's Verlag.

Pest-, Komárom vmegyék találkozó pontja a Somodor pusztán túl, e két pont távolsága 75 km.

Hunfalvy nagyszabású munkájában több komáromvmegyei helyre vonatkozó, túlnyomólag a magy. kir. építészeti igazgatóság által végzett fekvési meghatározást közöl; e nagyon régi keletű meghatározásokat a legujabb kat. külön térkép-ívek hálózatával egybevetve, nemcsak a másod-, de többször még az első percekben is található eltérés, szóval a legujabb kat. külön térképek teljesen megütik a mai tudomány mértékét.

Az alábbi jegyzéket a kat. térkép nyomán állítottam össze, a meghatározások túlnyomólag a helységek grafice meghatározott tornyaira; de ha valamely helységben több torony van, akkor a nyugati fekvésű toronyra; ha pedig háromszög-méretileg meghatározott templom akad, azon esetben kizárólag csak ez utóbbira vonatkoznak.

Hely név	Keleti hosszúság	Északi szélesség
Ács	35° 40' 32"	47° 43' —
Agostyán	36° 2' 13"	47° 40' 6"
Alsó-Galla	36° 5' 12"	47° 34' 23"
Apáca-Szakállas	35° 28' 3"	47° 54' 1"
5 Aranyos	35° 38' 4"	47° 46' 2"
Ászár	35° 40' 12"	47° 30' 48"
Bábolna	35° 38' 8"	47° 38' 4"
Bagota	35° 52' 1"	47° 53' 2"
Baj	36° 1' 6"	47° 49' —
10 Bajcs	35° 52' 27"	47° 55' 13"
Bana	35° 36' 2"	47° 39' 9"
Bánhida	36° 2' 55"	47° 34' 37"
Baromlak	35° 58' 15"	48° 1' 20"
Bokod	35° 54' 30"	47° 29' 38"
15 Császárs	35° 48' 7"	47° 30' 17"
Csehi	36° 2' 28"	48° 2' 7"
Csep	35° 43' 55"	47° 34' 30"
Csicsó	35° 26' 1"	47° 46' —
Csúz	36° 4' 32"	47° 57' 24"
20 Dad	35° 53' 30"	47° 31' 11"
Duna-Almás	35° 59' 7"	47° 44' 1"
Duna-Radvány	36° 2' 2"	47° 44' 9"
Duna-Szt-Miklós	36° 12' 37"	47° 42' 18"
Ekecs	35° 28' 6"	47° 53' 3"
25 Ekel	35° 35' 3"	47° 47' 3"
Érseklél	35° 34' 12"	47° 45' 24"

Hely név	Keleti hosszúság	Északi szélesség
Ete	35° 44' 36"	47° 32' 10"
Felső-Galla	36° 7' 6"	47° 49' 10"
Felső-Gellér	35° 28' 37"	47° 55' 45"
30 Fűr	36° 3' 47"	47° 46' 34"
Füss	35° 28' —	47° 46' 6"
Gesztes	36° 3' 18"	47° 55' 15"
Gúta	35° 39' 6"	47° 55' 2"
Gyermely	36° 18' 48"	47° 35' 38"
35 Héreg	36° 10' 57"	47° 38' 42"
Hetény	35° 54' 14"	47° 48' 19"
Imely	35° 48' 2"	47° 54' 3"
Izsa	35° 53' 6"	47° 45' 1"
Izsap	35° 24' 23"	47° 51' —
40 Jászfalu	36° 3' 49"	47° 59' 33"
Kamocsa	35° 41' 2"	47° 57' —
Kecskéd	35° 58' 30"	47° 31' 32"
Keszegfalu	35° 42' 3"	47° 48' 3"
Kethely	35° 44' 57"	47° 29' 17"
45 Kishér	35° 45' 3"	47° 30' 3"
Kis-Igmánd	35° 45' 56"	47° 39' 23"
Kocs	35° 52' 7"	47° 36' 3"
Kolos-Néma	35° 29' 1"	47° 45' 2"
Kolta	36° 4' 36"	48° 1' 7"
50 Komárom	35° 47' 6"	47° 45' 5"
Kömlőd	35° 55' 34"	47° 32' 51"
Környe	35° 59' 45"	47° 32' 47"
Kurtakeszi	35° 55' 22"	47° 47' —
Kürth	36° 5' 8"	47° 54' 8"
55 Madar	36° 1' 11"	47° 49' 19"
Majk	36° — 13"	47° 29' 52"
Marczelháza	35° 56' 58"	47° 47' 23"
Martos	35° 47' 30"	47° 51' 30"
Megyercs	35° 39' 2"	47° 49' 12"
60 Mocsa	35° 50' 8"	47° 40' 4"
Nagy-Igmánd	35° 44' 29"	47° 38' 12"
Nagy-Keszi	35° 33' 1"	47° 46' 1"
Nagy-Megyer	35° 26' 2"	47° 54' 5"
Nagy-Tany	35° 30' 2"	47° 48' 19"
65 Naszály	35° 55' 41"	47° 39' 58"
Naszvad	35° 47' 2"	47° 55' 6"
Nemes-Ócsa	35° 32' 2"	47° 48' 5"
Neszmély	36° 1' 6"	47° 44' 2"
Ó-Gyalla	35° 51' 4"	47° 52' 3"
70 Ó-Szöny	35° 50' 2"	47° 43' 9"
Óroszlán	35° 59' 15"	47° 29' 25"

Hely név	Keleti hosszúság	Északi szélesség
Perbete	35° 58' 25"	47° 54' 20"
Szák	35° 50' 12"	47° 31' 56"
Szemere	36° 1' 25"	48° — 42"
75 Szend	35° 50' —	47° 33' 16"
Szent-Péter	35° 55' 49"	47° 50' 39"
Szimő	35° 39' 5"	47° 59' 2"
Szomód	36° — 27"	47° 41' 6"
Szomor	36° 20' —	47° 35' 34"
80 Szöllős	36° 2' 48"	47° 37' 11"
Tardos	36° 6' 45"	47° 39' 45"
Tarján	36° 10' 40"	47° 36' 49"
Tárkány	35° 40' 1"	47° 35' 4"
Tata	35° 58' 9"	47° 38' 7"
85 Tolna	36° 7' 17"	47° 37' 40"
Tóváros	35° 59' 18"	47° 39' 8"
Turi-Szakállas	35° 29' 4"	47° 51' 3"
Udvard	35° 55' 51"	47° 59' 40"
Uj-Szőny	35° 46' 12"	47° 44' 40"
90 Vértessomlyó (Zsemlye)	36° 1' 48"	47° 30' 36"

Vármegyénk határai, alakja, kiterjedése és felosztása.

Komárom vmegyét nyolc szomszédos megye zárja körül, névszerint: északnyugatról Pozsony-, északról Nyitra- és Bars-, keletről Esztergam- és egy igen kis darabon Pestmegye; továbbá Fehérmegye, melynek határa csakhamar délre fordul, aztán folytatólag délnyugatról Veszprém-, nyugatról pedig Györmegye.

Györmegye felől megyénk határvonalát azon ponttól, hol a nagymegyer-patasi út közvetlenül a Csiliz csatorna mellett visz el, a Csiliz képezi; mely elsőben délnek kanyarog, de nem-sokára délkeletnek veszi fódros irányát és Izsap határát elhagyva, egyenesen délnek tart, Szőgyével átellenben a nagy Dunával találkozik, innét a határvonal folyton keletnek tartva egy darabon a nagy Dunában folytatódik; de a berdányi csárda alatt egy igen kis darabon a balparton van a határvonal, mely a kolera-sziget farkának átellenében beszögellvén a Csallóközbe, újból a nagy Dunába kanyarodik, aztán egy darabkán a némai parton van a határvonal, majd ismét a nagy Dunába fordulva a Pap rét végiben végleg elhagyva a nagy Duna medrét, átcsap

a jobb partra s előbbeni keleti irányával derékszöget képezve határozottan délnek tart és Vas, Jeges puszták, továbbá Bana határát érintve, alig van kanyargása, Bana alatt keletnek fordul, de csakhamar rátér a Bakony ér déli irányára, majd Ölbő pusztánál elhagyva a Bakony erét, két derékszöget képezve elhagyja Győrmegyét. Ezen határvonal hossza megközelítőleg 57 kilométer.

Veszprémmegye felől megyénk határvonala az Antal-domb (Veszprémm.) tájától kezdve egy kis darabon északkeletnek, a Tarcs-domb (Veszprémm.) mellett elhaladva pedig keletnek tart; de aztán folyton beszögellve Veszprémmegyébe és érintve Ászár és Kisbér határát, délnek tart; aztán pedig a nagybéri erdő mentén délkeleti irányt vesz, míg végre hegyes szöget képezve, északkeletnek fordul és a Bikakúti hegynél (Veszprémm.) elhagyja e megyét. E határvonal hossza körülbelül 25 kilométer.

Fehérmegye felől megyénk határvonala a Bikakúti hegytől kezdve eleinte északnak görbül, de aztán Kethely határától kezdve zig-zegvonalban keleti irányban húzódik; a Szőke hegyen (Fejérm.) túl ismét északnak tart, de a Bokodtól délnyugatra emelkedő kis Öreg hegytől kezdve délkeletnek fordul és Ondód vagy Pusztavám (Fejérm.) fölött egy darabkán az Által ért, tovább pedig a Szép vizet követve, a Tüskés hegynél északkeleti, a Hajszaabarnánál keleti irányba csapva visszafordul északnyugatnak, de a Csáki várnál (Fejérm.) derékszög alatt északkeleti, majd az Eperjes hegynél beszögellvén Fejérmegyébe, Gesztes határát érintve jó darabon északkeleti zig-zegirányt követ egész a német egyházgallai útig; egy falatkán ez út irányát követve határozott északi irányba csap át, egy darabon a budapest-ujszónyi vasutat követve, aztán attól eltérve egész a Tornyó pusztáig, innét [a Szomortól délre eső János hegyig, (Fejérm.)] folyton határozottan keletnek kigyózik és itt elhagyja e megyét. E határvonal hossza nagyjából 86 kilométer.

Pestmegye felől megyénk határvonala Szomor határát érintve északkeletnek tart és Tinnye, Perbál (mindkettő Pestm.) közt elhagyja e megyét. Ezen határvonal kerek 5 kilométer.

Esztergammegye felől megyénk határvonala Kirva (Esztergomm.) határát érintve, öblözeteket alkot s visszafordul északnyugatnak; Kablár pusztánál derékszögben délnyugati

irányba tér át, majd a Német halála völgyénél utóbbi irányával derékszöget képezve majdnem egyenes vonalban Héreg határát érintve északnyugatnak tart egész a kis Gerecséig (Esztergamm.), itt hegyes szög alatt egy darabkán délnyugati irányt vesz fel, aztán a Nagy Gerecse (Esztergamm.) lábától kezdve derékszög alatt északnyugati irányú, kissé girbe-görbe vonalban a Dunához ér, itt a Duna-Radvány és Mocsá (ez utóbbi Esztergammegye) közti parthoz igen közel elterülő szigeten keresztül átsap a balpartra és a moci határt érintve a szt János pusztáig megtartja északnyugati irányát; innét kezdve egy kis darabon északkeleti irányba hajlik, de Mocsolyától kezdve Madar határát érintve újból követi északnyugati irányát; a meggyes faroknál egy falaton északkeletnek fordul, aztán pedig a kürthi erdő végeig keletnek tart; itt tompa szög alatt egy kis darabon északkeleti irányt véve a bírórétől délkeletnek kanyarodik, aztán folyton határozott északi irányú hullámvonalban tekergőzik Kürth, Csúz és Jászfalu határát érintve, míg végre Kolta határában elhagyja Esztergammegyét. Ezen határvonal megközelítőleg 82 kilométer.

Barsmegye felől megyénk határvonala a Koltától keletre eső Kopanica hegy tájától Kolta és Csehi határát érintve északnyugati irányt követ, a Hosszú hegytől azonban az udvardbessenyői (ez utóbbi Barsm.) úttól nyugatra azon pontig, hol Bars-, Nyitra- és Komáromvármegye sarka van, délnyugati irányban kanyarodik a határvonal, melynek hossza körülbelül 23 km.

Nyitramegye felől a most említett saroktól kezdve megyénk határvonala határozott déli irányt vesz; mielőtt átsap nyugatnak, egy kis darabon a Zsitva csatornával párhuzamosan halad, aztán a jamnicki tagtól a nagy-anyalai pusztáig tompa szög alatt északnyugatnak, ez utóbbi pusztától kezdve pedig érintve Érsekujvár (Nyitram.) határát, egy darabon a Nyitra délnyugati fodros irányát követi, a kis-anyalai rétektől kezdve azonban szeszélyes kanyargással északnyugatnak tart, majd hegyes szög alatt északkeletnek fordul, aztán pedig egy falatkán északnyugatnak, tovább pedig délnyugatnak tartva, egy jókora zsákutca-alakban Nyitramegyébe beszőgellvén, odább haladva öblöt képez és megkerüli Szimő határát és délnek fordulva átsap a Vágon és végre ezen iránytól hegyes szög alatt északnyugatnak tartva, az öreg szigetet átvágva a

Fekete víz közelében elhagyja Nyitramegyét. Ezen határvonal nagyjából 53 km.

Végre *Pozsonymegye* felől megyénk határvonala egy kis darabon a Fekete víz mentén délnek tart, aztán egy kis darabon nyugatnak a Kis-Dunát követi, majd elhagyva ez utóbbi folyót és érintve Apáca-Szakállas, Ekecs és Nagy-Megyer határát, folyton délnyugatnak kanyarog azon pontig, melyből kiindultunk; e határvonal megközelítőleg 22 kilométer.

Megyénk imént rajzolt határvonalának hossza a fenntré idézett két térkép nyomán, összegezve a fentebbi nyolc megyét érintő határvonalakat, megközelítőleg 363 km.

Megyénk alakja, külszába egészben véve — leszámítva a szabályellenességeket — trapeznek mondható, melyet a Duna két részre oszt; a balparti rész valamivel kisebb a jobb partinál.

Megyénk kiterjedését (mellőzve a régibb adatokat, melyek a hajdani Komárommegyének a mainál nagyobb területére vonatkoznak, de úgy is nagyban eltérnek egymástól) csakis az alkotmány életbelépte óta való kikerekítését tartva szem előtt, Hunfalvy J. „A magyar birodalom földrajza“ című nagy művében 2944.1 □-kilométerre teszi. Nagyságra nézve a 12 Duna-Dráva közén fekvő megye közül Komárom a kisebbekhez tartozik; nálánál csak Mosony, Győr és Esztergom kisebbek.

Megyénk felosztása. Megyénk közigazgatási tekintetben öt részre: u. m. a tatai, gesztesi, csallóközi és udvardi járásra és Komárom szab. kir. város területére oszlik.

A tatai járás a megye dkeleti részét képezi, mely Fejér-, Pest- és Esztergommegyékre; a *gesztesi járás* a megye délnyugati részét képezi, mely Fejér-, Veszprém- és Györmegyékre dől. A tatai járást az udvarditól és a gesztesit a csallóközi járástól a Duna választja el. Ha délről északnak haladva, kisérjük a tatai és gesztesi járást elválasztó vonalat, a *tatai járás nyugati szélére esik*: a kereszt Bükk hegy Gerencsér romtól délkeletre Felső Bodzás, Oroszlántól délnyugatra a Fekete tó, a Kopasz hegy alatt Oroszlántól dnyra, a Leder-Berg Bokodtól keletre, az Üрге major Oroszlántól nyugatra, a Parrag rét Kecskédttől dnyra, a környei szőlőhegy Környétől dnyra, a Pázmán puszta Kömlődtől északkeletre, a Haraszt puszta Kömlődtől északra, a Badacsony hegy a tata-kocsi útban, a Mihályháza puszta a tömördi hegytől északra, a felső Grébics puszta, a billegi csárda, a Billeg és Almás puszta.

A gesztesi járás keleti szélére esik északról délnek haladva: a körösvisi major Füzitőtől délkeletre, Füzitő, Perjespuszta Füzitől északnyugatra, Béla puszta Ó-Szönytől délnyugatra, Boldogasszony a mocsai Kerek tó keleti partjánál, Mocsai, a tömördi hegy, Ujház puszta Tömörd pusztától délkre, Kocs, Badacsonyi hegy Kocstól délkre, Ferenc Kálmán és József Kálmán puszták a kocsai Öreg hegytől délkre, Kömlőd, Pázmán puszta Kömlődtől délre, Dadi puszta Dadtól délkre, Bokodi major és Öreg tó Bokodtól délkre, Sós völgy, Dél hegy sztkereszt romjától északkeletre, Alsó Bodzás, Gerencsér vár romja, a Szakadék bükk, Sárkánylik és Tüskés hegy.

Az udvardi járás a megye északkeleti részét képezi, mely Esztergom-, Bars- és Nyitra megyékre a *csallóközi járás* a megye északnyugati részét képezi, mely Nyitra-, Pozsony- és Győr megyékre dől. Ha e két járást egymástól elválasztó vonalat délről északnak követjük, *az udvardi járás nyugati szélére esik*: a Leányvár Izsától délnyugra, az alsó várföldi csárda a becsali-izsai útban, a Becsali major, Lándor és Agyagos puszta, Kockahát Agyagostól nyugatra, a Nagy- és Lábánhát, Csörgő, Hamosad, Naszvadi szállások és Csügeszeg a Vágduna balpartján, odább Szakora, Kövecses és Ó-Gúta. Északról délre haladva, *a csallóközi járás keleti oldalára esik*: a Góg Simon és Góg Márton puszta, a rác akol, az örtényi szállások, aztán egy darabon a Vágduna, odább a Kingyes rétek, a Szüry ház, Kedvesi, Horvát, Csetke, Bilkó és Vajda major, a Kerek tó, Kava, Kis-Gadóc, Gadóc puszta és az örsi új major.

Végre *Komárom városa* határa, mely nyugatról a csallóközi, északkeletről az udvardi járással határos.

Hegyek, dombok, völgyek és rónák.

Megyénk domborzati viszonyainak ismertetésében Hunfalvy nagyon kurtára szabott leírását a kat. külön térkép részletes adataival bővítettem ki, *az egyes magaslatoknak világtájak szerinti fekvése megtalálható az alábbi leírásban.*

Megyénk *Duna balparti része*, leszámítva Baromlak, Csehi, Szemere, Kolta, Jászfalu, Osúz, Für, Kürt, Perbete, Új-Gyalla, Szt-Péter és Madar kis terjedelmű dombvidékét, melynek átlagos magasságvonala 200 m., általában sík, mély fekvésű, melynek magasságvonala 100 m. a tenger színe felett.

Az udvardi járás dombvidéke Hunfalvy szerint a nagy Tátra hegyláncolat újbányai hegycsoportjának három végnyulványa közül ahhoz tartozik, mely Nagy-Sallótól délnyugatra Baracska, Belleg és Szölgyén közt terül el; e végnyulványnak megyénk területére eső dombjai közül H. csak a Pirtót említi; pedig annál a Dubniki, Kopanica, Vinohrad, Hrabina, kürti zúgó szőlők, a szt-péter-i öreg erdő, a meleg oldal, meggyes farok, kurtakeszi és madari szőlők és az Ur hegy mind magasabbak.

Megyénk *Duna jobbparti részén* Gesztes, Gerencsér, Sárkánylik, Tolna, Tarján, Héreg, Vértes-Somlyó, Tüskés hegy, Kapberek, Vitám vár, Szomor, Gyermely vidékének magasságvonala 300—400 m. közt váltakozik; ellenben Duna-Almás, Szomód, Baj, Felső-Galla, Csápár, Dad, Szák, Kömlőd, Majk, Kethely, Bokod és Oroszlán dombvidékének magasságvonala 200 m., a többi rész dombos, hullámos síkság.

Megyénk ezen felében két hegycsoport van, u. m. a *Gerecse* és *Vértes*, e két hegyláncolatot Hantken-Hunfalvy szerint azon völgy választja el egymástól, melyen Barak, Szár és Felső-Galla közt a budapest-újszónyi vasut megy.

A *Gerecse hegycsoport* a tokodi és tatai völgyek közt terül el, melynek gerince északnyugatról délkeletdélre csap és három csaknem egyenközü hegyágat alkot.

A *nyugati ág* D.-Almástól a vasut mentén és Neszmélytől Tolna vidékén át Felső-Galláig terjed; a *közép hegyág* Tolna és Tarján közt; a harmadik alacsonyabb *keleti hegyág* pedig Tarján és Bajna (Esztergamm.) közt nyúlik el.

A *nyugati ág* kúpjai közt legmagasabb a Barlaszvég (Heuberg), a többi magassági sorrendben így következik: Öreg Kovács, tardosi Gorba, Hosszú vontató, a bánhidai Halyagos, Mala Gorba, agostyáni Gorba, Dobó h., Nagy-Somlyó, Szél h., Peskő, Bors h., Reimberg, tarjáni Kis-Somlyó, Nagy-Keselyő, Asszony hegy, Vaskapu, Bagoly h., Vörös h., Neugebirg, Gombos h., Korma h., szt-miklósi Kis-Somlyó, Látó h., Herkályos, Almási h., Koldusszállási h., Meleges, Kőpíte, Les h., Kalács, Új és Akasztó hegy.

A *középső hegyág*ból emelkedik ki a Nagy-Gerecse (Esztergamm.) 633 m.; ezen ághoz tartoznak még megyénk területén a Bánya h., tardosi Halyagos, Fekete kő, Csurgó h. és Fábíán kő.

A keleti hegyág kúpjai közt legmagasabb a gyarmati h., ide valók még a Szenek h., Bő Somlyó, Kakuk h., Jásti h., Sörös, Macska, Ör, Pap, Góré és szomori Vörös hegy.

A *Vértessomlyó délnyugati főgerinc* Tata, Moór és Bicske közt terül el; e hegységet az Általér völgye két részre osztja. A *délnyugati főgerinc* Fejérmegyére dől, a *Vértessomlyó mellékága* pedig a fejérmegyeyi Hangkut és Szőke hegyek csomójából kiindulva az Általér völgye és az Igmánd-kisbéri vasut közt északkeletnek Kisbér, Kethely, Császár, Bokod, Dad, Szák, Kömlőd, Szend, Bánhida, Kocs és Tatának húzódik és Naszálynál alacsony dombhátakkal az őszyi síkba lapályosodik el.

A Vértessomlyó délnyugati főgerincének legmagasabb kúpja a Körtvélyes h., a többi magasságra nézve ily sorrendben következnek: Kapberek, Mészáros h., Hajsza Bara, Felső Csákány, Vitám vár, Tüskés h., a vértessomlyói Nagy Somlyó, Sárkánylik, Steinriegl, Polasch h., Muta h., Szakadék bükk, Kopasz h., Gyertyános, Kis Hársas, Dél- és Gerecsér hegy.

Az *északkeleti tatai hegység* dombjai közt legmagasabb a dadi Cser h., a többiek ily rendben sorakoznak: Strázsa h., kocsai Öreg h., Sinai h., Ebédlató h., a kocsai Badacsony, a mocsai Öreg h., Grébics, Tömördi h., Szabó h., Kreuzberg, Sándor h., Komáromi halom, stb.

Vége Bana, Bábolna, Nagy-Igmánd és Ács közt az Ördögásta hegygyel összefüggő keletnyugati irányban húzódó dombhátak.

Magasságmérések.

	Méter
Abai szőlők Ó-Gyallától nyra	124, 126
Ács	123
Ádám major Almásnál	265
Adlersutten Gesztetstől dnyra	363
5 Agostyán	184
Agostyáni Gorba h. Agostyántól kre	431
Agyagos pusztá Martostól dnyra	110
Akaszto h. D.-Almástól dke	156
Akasztofa h. Szomódtól dre	164
10 Almás pusztá Füsttől ékre	109
Almási h. D.-Almástól dke	294
Alsó Csákány Vértessomlyótól kre	260

	Méter
Basa hegy, Marcellházától dkre	140
Bathó puszta, Csúztól kre	158
Becsali major, a komáromi Vágduna hídfőnél	114
Békavár, Szt-Mihály pusztán Nagy-Igmándtól dre	159
55 Biborka puszta, Majktól dre	202
Bilkó major a keszegfalusi Vágduna-átmetszésnél	111
Billeg puszta	130
Billegi kápolna	131
Birák szigetje, Gútától nyra	110
60 Biró temető, Majktól dkre	223
Bogyai rétek, Vár-Bogyától ékre	109
Bokod	200
Bokros puszta, Izsától ékre	106
Bors hegy D.-Szt-Miklóstól dkre	389
65 Bő Somlyó, Héregtől dkre	346
Büdös berek, Császártól dre	249
Cigány cser, Kethelytől dkre	190
Ciglédi völgy, Fürtől kre	139
Cinke part, Ó-Gyallától dkre	112
70 Cinkota hegy Virttől ényra	122
Császár	202
Császári kereszt	192
Csehi	176
Csejtei puszta Nagy-Igmándtól dre	159
75 Csemerháza Bábolnától dre	147
Csémi puszta N.-Igmándtól éra	138
Csémi csárda	132
Csémi hegy Csémtől dre	162
Csep	162
80 Cser hegy Dadtól dre	236
Csicsó	108
Csicsói hegy Kis-Igmándtól kre	169
Csiga gyűrű Gútától dnyra	110
Csontos pagony Kethelytől dnyra	233
85 Csöcsös hegy Banától éra	157
Csősz hegy Ó-Szőnytől dnyra	126
Csősz hegy Szt-Pétertől kre	175
Csurgó hegy Tarjától dre	306
Csúz	156

		Méter
90	Csücsös hegy Bábolna és Ács közt	160
	Dad	208
	Dadi kereszt	215
	Dél hegy Oroszlántól dnyra	230
	Dirndl-Berg Geszttestől dnyra	357
95	Disznó tó Nagy-Igmándtól dre	131
	Dobó hegy Agostyántól éra	412
	Dobogó hegy Bokodtól nyra	251
	Dolinai dülő Oroszlántól dnyra	199
	Döglőd pusztája a mocsai tótól éra	121
100	Dubniki domb Jászfalutól dkre	218
	Duna-Almás	131
	Duna-Örs	112
	Duna-Radvány	115
	Duna Szt-Miklós	304
105	Duna töltés Érseklélnél 111, Bök pusztánál	114
	Durdó erdő Kethelytől dre	234, 254
	Ebédlátó halom Császártól éra	208
	Égett vágás Bokodtól ényra	243
	Egyház Cseptől dre	154
110	Egyház alja Nagy-Megyertől dre	110
	Ekecs	111
	Ekel	109
	Előhegy Perbetétől dnyra	148
	Eperjes-domb D.-Radványtól nyra	124
115	Eperjes hegy Geszttestől dre	404, 410
	Érseklél	109
	Ete	177
	Fábián kő Tolnától kre	355
	Fácán kert Bajcstól kre	127
120	Farkas dombi gémes kút Etétől dre	173
	Farkas major a herkályi ulánus temetőnél	128
	Farkasd pusztája Bajcstól ékre	120
	Fejér kő Tardostól kre	357
	Fekete kő Tolnától ékre	369
125	Felső-Csákány pusztája Vértés-Somlyótól kre	415
	Felső-Favoro Nagy-Tanytól dre	110, 112
	Felső-Galla	202
	Felső-gallai kálvária hegy 266, kálvária kápolna	324

	Méter
Felső-Gellér	110
130 Felső-Grébics puszta Mocsától kre	120
Felső-Tagyos puszta Kömlődtől ékre	196
Fene-domb Uj-Szőnytől dre	120
Feneketlen-tó Tóvárosnál	121
Forster-puszta Ácstól dkre	112
135 Földláb Ekecstől dkre	109, 110
Fűr	127
Füss	111
Füzítő	109
Gerencséri hegy Ondód v. Pusztavántól (Fejérm.) délekeletre	254
140 Gerencsér várrom	224
Gestere csatorna partja Gadóctól dkre	111
Gesztes	274
Gombos hegy D.-Szt.-Miklóstól kre	321
Góré hegy Gyermelytől dnyra	246
145 Grébics hegy Tóvárostól nyra	193
Grosse Aecker Agostyántól éra	206
Gurgyal hegy Uj-Gyallától ékre	188
Gúta	110
Gyarmati hegy Gyermelytől dnyra	341
150 Gyarmati puszta Gyermelytől dnyra	207
Gyarmati vadaskert Gyermelytől dnyra	288
Gyermely	216
Gyertyános Oroszlántól dre	250, 260
Gyótva puszta Ímelytől dnyra	110
155 Hadasi puszta Bagotától kre	125
Hajóháti domb Apáca-Szakállastól ékre	109
Hajsza Barna Gesztestől dnyra Mindszent-pusztánál	417
Halyagos Tardostól kre	450
Halyagos Bánhidától ékre	333, 448
160 Halász-ház Martostól dre	113
Halom hegy Tatától dre	161
Halom-sor Tárkánytól dnyra	153
Hantói nád Naszvadtól dnyra az örtényi szállásoknál	110
Haraszt Bagotától ékre	129
165 Haraszi hegy Kis-Igmándtól kre	182
Hármas halom Császártól éra	169

		Méter
	Hárság Körtvélyes pusztánál Vértés-Somlyótól keletre	483
	Hársas Csúztól dkre	275
	Héreg	205
170	Héregi szőlő	246
	Herkályi erdő Ácstól ékre	127
	Herkályos hegy Tarjántól dnyra	295
	Hetény	109
	Hetényi szőlő Heténytől éra	119
175	Heuberg (l. Barlaszvég).	
	Hidegkút Tardostól dre	385
	Hidegkúti Sáráló Kürthtől dkre	163
	Homok domb B.-Szakállastól ékre	117
	Homoki legelő Tárkánytól nyra	147
180	Honvéd lőtér Uj-Gyallától nyra	152
	Hosszú föld Perbetétől nyra	167
	Hosszú hegy Vértés-Somlyótól kre	319, 359, 464
	Hosszú hegy Csehitől ékre	287
	Hosszú szőlőhegy Héregtől dnyra	246
185	Hosszú vontató D.-Szt-Miklóstól dkre	454
	Hrabina hegy Csúztól kre	258
	Hrabinak domb Szemerétől ékre	224
	Hrabinak Koltától dkre	176
	Igar part Szt-Pétertől kre	203
190	Ímely	111
	István major a Karabuka erdőnél Bábolnától dkre	145
	Izsa	111
	Izsapi major	107
	Jamniczky puszta Bajcstól nyra	121
195	Jamniczky tagon a gémes kút	117
	Jásti hegy Héregtől dkre	335
	Jásti kút	231
	Jászfalu	183
	Jeges puszta Ácstól dnyra	119
200	József Kálmán major Kocstól dre	215
	Kajmal hegy Héregtől éra	328
	Kakuk hegy Szomortól dkre	337
	Kalács hegy Szomódtól éra	210
	Kaloda vágás Majk puszta és Gesztes közt	261

	Méter
205 Karabuka erdő alsó vége Tárkány felé 143, felső vége a n.-igmándi vasuti állomás felé	134
Kamenci hát Ímelytől dnyra	110
Kamocsa	110
Kapberek puszta Vértes-Somlyótól kre	474
Karpatus puszta Császártól dkre	242
210 Kécs puszta a két Gellértől dnyra	111
Kecske hegy Bajtól kre	271
Kecskekő Gyermelytől ékre	280
Kenderláp Kurtakeszitől nyra	105
Kecskéd	166
215 Keresztbük Ondód v. Pusztavámtól (Fejérm.) kre	293
Keszegfalu	110
Kethely	190
Kezrik hegy Csehitől kre	244
Királykút Héregtől éra	328
220 Kisbér	180
Kisbéri szőlők Kapberekétől dkre	209
Kis erdő Uj-Gyallától dnyra	176
Kis-Hársas Ondód v. Pusztavámtól (Fejérm.) kre	241
Kis-Igmánd	139
225 Kis-Keszi	109
Kis-Parnaki híd Koestől dre	172
Kis-Patári puszta Környétől kre	194
Kis-Somlyó D.-Szt-Miklóstól dkre	295, 304
Kis-Somlyó Tarjántól dre	382
230 Kis-Szilvás Császártól dkre	230
Klastrom hegy a perbetei vasuti állomástól nyra	126
Kocs	168
Kocsi halom Nagy-Igmándtól dkre	157
Koldusszállási hegy Alsó-Gallától ékre	296
235 Kolos-Néma	112
Kolta	178
Komárom	112
Komáromi halom Szendőtől nyra	183
Komócsin az Uj-Nyitránál	114
240 Konkolyi nagy major Ó-Gyallától dre	117
Kopanica hegy Koltától kre	272
Kopasz hegy Uj-Gyallától dre	178

	Méter
Kopasz hegy Császártól dre	270, 294
Kopasz hegy Nagybér pusztától dre	259
245 Kopasz hegy Bokodtól dke	253
Korma hegy D.-Szt-Miklóstól ényra	306
Kő major hídja Kisbértől dnyra	176
Kömlőd	184
Kőpite bánya D.-Almástól dnyra	274
250 Környe	154
Környei major ktől dre	180
Környei öreg tó partja	157
Körtvélyes hegy Gesztestől ékre	481
Kövecses domb Kethelytől dke	250
255 Kövecses hegy Madartól dnyra	178
Kövecses hegy Bábolnától ékre	148
Kövecses hegy Felső-Gallánál	236
Községi erdő Oroszlántól dre	226, 244
Kreuzberg Kecskédől dre	189
260 Kurta hegy Szt-Pétertől dke	201
Kurtakeszi	109
Kurtakeszi szőlő Marcelházától ékre	201
Kurt hegy Szt-Pétertől dke	201
Kút dülő Kisbértől kre 170, Kethelytől ényra	208
265 Küllői vadászlak Tarjántól dke	203
Kürt	132
Kürti erdő Kürttől éra 156, Kürttől dnyra	178
Kürti vasuti állomás	147
Labanc domb Oroszlántól dre	216
270 Lábás hegy Szomódtól kre	304
Lapaháti rét a Dodválnál Megyerestől ényra	109
Láposi dülő Banától ényra	140
Lápos rétek Nagy-Tanytól dre	109
Látó hegy D.-Szt-Miklóstól dnyra	298
275 Leder-Berg Bokod és Oroszlán közt	198
Leégett hegy Nagy-Bér pusztától dke	237
Leshegy Madarnál	196
Leshegy Szt-Pétertől ékre	204
Leshegy Szomódtól ényra	235
280 Lögöri ház Ekecstől kre	111
Lögör puszta Nemes-Ócsától dke	112

	Méter
Macskahegy Gyermelytől dre	296
Macskalik Kethelytől dke	232
Madar	131
285 Madari szőlő Madartól éra	208
Madárhegy Bánhidától dre	186
Magas kő D.-Szt-Miklóstól nyra	298
Majk puszta	186
Makki puszta hídj a császári éren Etétől ékre	148
290 Mala Gorba Tardostól ényra	431
Marcelháza	109
Margithegy Csúztól dre	180, 185
Martos	112
Megyerics	109
295 Meggyes farok Szt-Pétertől kre	204
Meleges hegy Neszmélytől dke	274
Meleg oldal Szt-Pétertől dke	204
Mély állás Ácstól nyra	125
Mészáros hegy Gesztetől dre, ezen van a gesz- tesi várron	382
300 Mészáros hegy Körtvélyes pusztánál, Felső-Gal- lától dre	314, 421
Mihály major v. Kis-Tárkány puszta Bábolnától dnyra	144
Millér hídj a Keresztesi majornál Csicsótól éra	107
Mocsa	136
Mocsári puszta Uj-Szőnytől dnyra	119
305 Monostori kőkereszt	127
Monostor puszta	133
Muta hegy Felső-Gallától nyra	261
Nagy-Albert major Nagy-Igmándtól dre	132
Nagy-Anyala puszta Naszvadtól éra	113
310 Nagy-Baglyas Tarjától dre	438
Nagybér puszta tája Kisbértől dke	217, 230
Nagybéri erdő Kisbértől dke	217, 248
Nagy-Halom Ászártól ényra	170
Nagy-Igmánd	128
315 Nagyigmándi vasuti állomás	131
Nagyigmándi szélmalom	131
Nagy-Keselyő Felső-Gallától ékre	232, 322

	Méter
Nagy-Keszi	114
Nagy-Megyer	111
320 Nagy-Parnak puszta Kömlődtől ényra	215
Nagy-Somlyó Vértes-Somlyónál	331
Nagy-Somlyó D.-Szt-Miklóstól kre	415
Nagy-Sziget Keszegfalva átellenében	110
Nagy-Tany	110
325 Nagy tó partja a tóvárosi lóversenytér mellett	128
Naszály	121
Naszvad	114
Naszvad-anyalai útban a kereszt	122
Némái csárda a Duna partján	112
330 Nemes-Ócsa	113
Neszmély	111
Neszmélyi kis sziget	111
Neugebirg D.-Szt-Miklóstól ényra	331
Nyerges hegy Bábolnától kre	157, 160
335 Nyulhegy Naszálytól dnyra	135
Nyulvesszős Császártól dre	278
Ócsai gyöp Ócsától ékre	108
Ó-Gyalla	115
Oroszlán	187
340 Ó-Szőny	109
Ószönyi szöllő Ó-Szőnytől dre	129
Ökör hegy Udvardtól dkre	140
Ölbői dombok Tárkánytól nyra	138, 149
Ölbői legelő	143, 147, 152
345 Ör hegy Banától éra	161
Ördög hegy kis Csém pusztától dre	158
Öreg erdő Szt-Pétertől dkre	204, 211
Öreg hegy Mocsától dre	194
Öreg hegy Kocstól dre	217
350 Öreg hegy Kis-Igmándtól ényra	242, 250
Öreg hegy (nagy) Bokodtól dnyra	242, 250
Öreg hegy (kis) Bokodtól dnyra	235
Öreg hegy Fürtől kre	218
Öreg gyöpi legelő a Karabuka erdő s a vasut közt	131
355 Öreg Kovács hegy Bajtól kre	348
Öreg Kovács hegy Szöllőstől kre	376, 490, 508

Méter

	Öreg major Oroszlántól nyra	203
	Öreg tagyosi temető Környétől ényra	192
	Örkei domb Aranyostól dkre	115
360	Öröm hegy Füzitőtől ényra	182
	Öröm hegy Csúztól dkre	235
	Öröm hegy pusztá Csúztól nyra	159
	Pap hegy Gyermelytől dkre	269
	Pápista hegy Ácstól ényra a Dunaparton	127
365	Parrag pusztá Cseptől dnyra	156
	Patári hegy Bánhidától ényra a mészáros-út mellett	176
	Patári hegy a Patár pusztánál Bánhidától dnyra	201
	Patkány pusztá	108
	Pathi erdő	108
370	Pázmán pusztá Kömlődtől dre	209
	Plane vrski Majktól dre	226
	Perbete	137
	Perbetei földek Perbetétől keletre a régi esztergami útban	146, 152
	Perjes pusztá Füzitőtől ényra	110
375	Peskó Tolnától dre	382, 404
	Pirtó hegy Szemerétől dnyra	196
	Polasch hegy Felső-Gallától dkre	292
	Puskaporos torony Ó-Szőnytől dnyra	116
	Puskaporos torony Uj-Szőnytől dre	117
380	Pusztá templom Szt-Pál pusztától éra	116
	Rác akol az örtényi szállásoktól éra	110
	Rác réti kút Naszvadtól nyra	110
	Reimberg Bajtól kre	389
	Remete dülő Perbetétől dnyra	172
385	Remete kápolna Perbetétől dnyra	168
	Remeteségi dombok a tatai nagy tótól dkre	133, 185
	Réz hegy Császártól nyra	252
	Bitterdörfel Kisbértől kre	180
	Rókás erdő Gyermelytől dre	271
390	Rosskopf Gesztetől ékre	433
	Sánc hegy Etétől éra	185
	Sárkánylik Ondód v. Pusztavámtól (Fejérm.) dkre	315
	Sárosberek Császártól dkre	286
	Síkvölgyi vadaskert Környétől dnyra	230

	Méter
395 Sinai hegy Dadtól ékre	212
Somodor puszta Szomortól kre	246
Somody major Ekecstől kre	112
Sörös hegy Tarjántól kre	309
Sövénykúti szőlő Tarjántól kre	222
400 Steinriegel Geszttestől nyra	261
Steinriegel Ondód vagy Pusztavámtól (Fejér- megye) kre	256, 295, 327
Strázsa halom Császártól kre	228
Szabó hegy Tatától ényra	192
Szabó major a Császa mellett, Aszód pusztától dkre	113
405 Szakál puszta Banától dkre	133
Szappanyos erdő Perbetétől dkre	200
Száraz hegy Császártól dkre	272
Szárca hegy Csehitől ényra	237
Szarka puszta a kocsi halomnál, Nagy-Igmándtól dkre	147
410 Szartosi ház Megyercstől nyra	108
Szarvas hegy Császártól dkre	282, 292
Szászvég Tardostól ényra	431
Szegtő Aszód pusztától ényra	111
Székes Ácstól nyra	115
415 Székes Ekeltől dre	115
Szél hegy Tardostól éra	306, 409
Szemere	157
Szemerei haraszt (Pál Dénes) puszta Udvardtól kre	147
Szemerei Szárca dülő Szemerétől nyra	183
420 Szend	167
Szendi határhegy	174
Szenek hegy Héregtől kre	411
Szentkereszt romja Ondód v. Pusztavámtól (Fe- jérm.) ékre	256
Szent-Mihály puszta az udvardi vasutállomástól dre	123
425 Szent-Miklós puszta a perbetei vasuti állomástól nyra	128
Szent-Péter	134
Szentpéteri erdő Szt-Pétertől ékre	210
Szent-Vendel kápolna Andódtól (Nyitram.) éra	114
Szilas domb Madárnál	138
430 Szillányi puszta Szomódtól éra	190
Szímő	111

	Méter
Szombathelyi puszta Udvardtól kre	164
Szomód	148
Szomor	219
435 Szöllős	150
Szöllős Sárkány puszta és B.-Szakállas közt	110
Tamáskő Tarjántól dnyra	285
Tardosi Gorba Tardostól nyra	506
Tárkány	141
440 Tárkányi szőlő	137
Tárkányi temető	143
Tarján	192
Tata	144
Tatai kálvária	166
445 Tehén hegy Bokodnál	260
Tekercs hegy Neszmélytől dkre	245
Tolna	277
Tornyó hegy Tarjántól dnyra	244, 359
Tóváros	125
450 Tömördi hegy Tömördtől kre	163, 192
Tömörd puszta	130
Túri-Szakállas	115
Túzok puszta Apáca-Szakállastól éra	112
Tüskés hegy Ondód v. Pusztavámtól (Fejérm.) dkre	374
455 Tyukos puszta Aszód pusztától dnyra	111
Udvard	122
Udvardi szőlő	142
Udvardi temető	126
Udvardi vasuti állomás	127
460 Udvarnoki puszta Uj-Gyallától ényra	130
Udvarnoki puszta Bajestől dnyra	119
Uj-Gyalla	134
Ujgyallai földek Uj-Gyallától ényra	142
Ujgyallai szőlő Uj-Gyallától dkre	150
465 Uj hegy Uj-Gyallától nyra	147
Uj hegy Szt-Pétertől dkre	190
Uj hegy Szomódtól ékre	210
Uj hegy Szomódtól dkre	180
Uj hegy Császártól dre	242
470 Uj-Szállás puszta Uj-Szőnytől nyra	123

	Méter
Uj-Szöllő Szt-Pétertől nyra	118
Uj-Telek puszta Érsekléltől éra	111
Utkaparó ház a Komárom-gyallai útban	116
Ur hegy Madartól éra	248
475 Ur rét Ácstól dnyra	118
Ürge hegy Uj-Szállás pusztánál	130
Vadalmás hegy Csehitől kre	270
Vágdunai töltés a dodvági zsilipnél 113, Szöllős alatt	114
Várhegy Neszmélytől dre	223
480 Vasi domb a kisléli sziget orra átellenében	123
Vaskapu Bánhidától ékre	307, 371
Vaskapu puszta Csúztól dnyra	130
Vasuti dülő Perbetétől éra	134
Vinohrad Jászfalutól kre	225
485 Violini puszta Megyercestől éra	110
Virt	118
Vitán vár Vértes-Somlyótól kre	377
Vörös hegy Alsó-Gallától éra	341
Vörös hegy Szomortól éra	244
490 Vörös hegy Gesztestől kre	418
Walk major Kecskédtől dkre	179
Zalogosi földek Kürttől ényra	165
Zámolyi bükk Gesztestől dnyra	314
Zámolyi puszta Megyercestől ényra	108
495 Zatkok Szemerétől dkre	198, 209
Zöld állás Ó-Gyallától dnyra	117
Zúgó szőlő Kürttől ékre	238
Zsemlyékes major Laktól dkre	109
Zsitva első hídja a Becsali csárda és az útkaparó ház közt	114
500 Zsitva csatorna hídja a Ghicy pusztánál Ó-Gyal- lától nyra	111
Zsitvatői Duna-part	109

Geologiai viszonyok.

Megyénk a kis magyar alföldhöz tartozik, ezen medence északi széle egyre keskenyedve a Duna bal partján Uj-Gyalla, Szt-Péter, Hetény, Marcelháza, D.-Radványnál huzódik Pár-

kányig, a Duna jobb oldalán pedig D.-Almás, Tata-Tóváros, Bánhida, Környe, Kecskéd, Császár, Kethely, Kisbér és Ászár képezik délkeletdéli széleit. A kis magyar alföld ezen széleiről, vagyis a nagy Fátra, Gerecse és Vértes végnyulványaitól kezdve a talaj a Vág, Nyitra, Zsitva és Duna medre felé fokozatosan ereszkedik alá.

Hogy megyénk hegy-völgyének kifejlődési menetét azon változások sorában, melyeknek végeredménye a mai tényleges állapot, megértessem Szabó, Hantken és Hunfalvy idevágó művei alapján egy kis geológiai tájékoztatásba kell bocsátkoznom.

A harmad korban (midőn már emlősök is voltak, mondjuk a föld mult korában) a vulkáni mély rétegekben előidézett térfogati változások olyan oldalnyomást idéztek elő, melyek következtében bekövetkezett a felsőbb rétegek felgyűrődése, vagyis a hegyláncok vázának képződése, a törés és rétegszakadás jelei Tata környékének forrásvidéke; a hegyláncok kisebb hegyhátaait, völgyeit a föld aligmultja, a negyedkor és a most is tartó jelenkor dolgozta ki.

Közbevetőleg említem, hogy a vidékünkön oly gyakori, nem vulkáni földrengések valószínű okául Suess azt mondja, hogy környező hegységeink réteges kőzetei — mint a jégtorlasz táblái — közt az egyensúly megzavarására könnyen akadhat valami ok. Mikor e rétegek kimozdítása akár függélyes, akár oldalnyomás folytán lassan, egyenletesen történik, akkor földrengés nem érezhető; de ha a lökés hirtelen áll be, akkor e rögtöni lökés, mint földrengés hat érzékeinkre.

Hogy vidékünk hegyláncai mélyről felható oldalnyomás eredményei, amellet tanuskodik azon tény, hogy a másodkori (midőn már hullók is voltak, szóval a föld régmultjabeli) egymást követő tengerekből lerakódott rétegek, melyeknek a sorrend szerint legalul volna a helyük, mint a *közép rhät* (Hatkennél Dachstein) *mészkövek* alkotják a Gerecse hegység fő tömegét és annak kúpjain bukkannak fel; továbbá, hogy az előbbivel egyenlő eredetű, mélyről fölemelt *rhäti dolomit* az előbbeni mészkö társaságában a Vértesekben Alsó-Gallától kre mint összefüggő hegyvonal kezdődik s onnan dnyi irányban a Bako-nyig terjedve, a moóri völgyben szakad vége; továbbá, hogy a Vértesek északnyugati lejtője Alsó-Galla egész szélességében Moórig szinte egészen, harmadkorbéli tengeri képződményből,

nummulit mészkőből áll, e korból való még Gyermely környékén az előbbenivel rokon eredetű *lajtha mészkő* és Vértes-Somlyó vidéki *eocen mészkő* és *oligocen barnaszén*.

A különböző színű közép rhátmészkőnek egyik fajtáját, a *vörös márványt* a Kis-Gerecsén (Esztergamm.) és a tardosi Bányahegyen aknázzák. A márványlapok egymás fölé rakott rétegekben tetemes magasságra nyulnak fel, a legvastagabb márványlapok megközelítik az egy métert; márványra mindjárt a hegyeket fedő fél méter vastag és buja növényzetű televény eltakarítása után akadnak, de csak a mélyebb fekvésűek szépek és színesek. Sok ammonitsiga van bennük, melyeket a nép összetekeredett, megkövült kigyóknak vél. A Tardos és Héreg vidékén talált Nagy Sándor korabeli és római érmek, valamint az Ó-Szőnyött felszínre jutott római vörös márvány műemlékek bizonyítják e bányák régi időkbe visszanyúló műveltetését. A Gerecsétől keletre levő bányákban szürke márványt fejtenek. Régibb keletű adataim szerint 840 köbméter vörös és körülbelül 100 km. szürke márványt fejtenek a Bányahegyen évenként. D.-Almásán, Neszmélyen is vannak márványbányák. Azonban daczára az anyag kincses bőségének, különösen az üzemben levő tardosi bányákhoz vezető utak elhanyagolt állapota miatt, hónapokon át nem lehet semmit se elszállítani a bányákból s ennél fogva nem versenyezhet ezen kitűnő vörös márvány a karsztival. Tatában is elég nagy mennyiségben fordul elő a márvány, vöröses encrinit-ágyazattal, ezt kavicsnak használják; a régi vár is azon áll; a tatái kálváriahegyen is van vörös márványbánya.

A *nummulit mészkőből* Felső-Gallán, Zsemlyén, Gesztezen és Szt-György pusztája táján meszet égetnek, de építőanyagul is használják. A nummulitot a nép szt László pénzének vagy, ha kisebb, kövült lencsének mondja. Felső-Gallán lágyabb *márga mészkövek* is jönnek elő.

A Tata és Bajcs közti hullámos térségen, Szomódtól Szöllös felé északról délre a lösz takaró alját *trachitos kavics* képezi.

Vértes-Somlyón a gróf Pejacsevich János-féle Corvina-bányában az esztergami annavölgyinél fiatalabb *barna-szenet* termelnek, melynek közép ára métermázsánként 45 kr helyben; 1891-ben 34,000 mmázsa kelt el.

A kocsai határ természetes *keserű vizeinek* tulajdonosai Kanadába, az Egyesült Államokba, Buenos-Airesbe és a La Plata államokba szállítanak nagy mennyiségű keserű vizet.

A harmadkor legutolsó, félig sós vizű tengere egész hazánkat elborította; ekkor rakódott le a *kongeria*-homok, kvarc- és agyag-*réteg*, mely a tatai hegysor széles övében van elterjedve, név szerint: D.-Almás, Tata, Csep, Kocs, Szák, Igmánd, Kömlőd, Császárs, Ács és azon kívül Szomor határában; a kongeria-agyagot a nagy szabású tatai grófi téglagyárak, továbbá a száki, szinte gróf Esterházy Miklós-féle, Bábolnán és Kisbéren az államménesi, Kocson a Ganz Bernát özvegye és Uj-Szönyött a Lazsanszky-Pollák téglagyárak dolgozzák fel. Ezen agyagból készült a rómaiak általán ismert kitünő téglája.

A kongéria-tenger időszaka alatt a bazalt kitódulások folytán, ennek helyét a negyedkori édesvizű lősz-tenger váltotta fel. A *lősz* vagy *sárga föld*, melyet gletscher-iszapnak tartanak, a Gerecse és Vértes északnyugati lejtőin a régebb kőzeteket tetemes magasságban borítja, területét a mély vízmosások, horgok jelzik, máshol pedig a völgyeket töltik ki; a héregi és tolnai medencék takarója csupa lőszből áll, sok helyütt a pincék a lőszbe vannak ásva, a szőlők többnyire lőszszel borított hegylejtőkön vannak. Lősz borítja az udvardi járás dombvidékét is. A lősznek alja itt kongeria-homok és táblás homokkő. Ahol hiányzanak a lőszterületek megyénkben, onnét a vízáramok hordták el.

A szinte negyedkori *futóhomok* és alatta a kavics megyénk jobb parti részén több helyütt található, e homok a kongeria-réteget fedi; Ács és Tárkány környéken előfordulnak a kongéria (nagy osztriga) köldökei, az u. n. kecskekörmök is; futóhomokra nagyobb terjedelemben az Általér jobb oldalán, továbbá Ács, Kisbér, Ászár vidékén és a Tatától nyugatra, Komáromtól délre elterülő nagy területen akadni.

Negyedkori végre a *mészuff* v. *travertino* is, mely D.-Almás, Szt-Miklós és Szomód közt néhány terjedelmes fokozatot és fennsíkot képez, melynek meredek lejtői már messziről feltűnnek. Tóváros déli része is ily mészuffon áll. Ezen mészuffot tömött és jegeces, színe többnyire fehér. Hogy e mészuffot már a rómaiak használták, azt az Ó-Szönyött kiásott római épületmaradványok és műemlékek bizonyítják; sőt valószínű,

hogy a Füzitőtől e bányák felé kanyarodó töltés, melyen ma az ujszöny-budapesti vasut megy, csakis azért készült, hogy megrövidítse az utat a bánya és Brigetio közt. Az ötvenes évektől kezdve e mésztuffot használták az összes komárom-ujszönyi erődítmények kiépítésére, legújabbán pedig a bécsi Burg építéséhez szállítják. E kitűnő minőségű mésztuff egy hajdani tónak medencéjét tölti ki, a tó vizét sok meszet tartalmazó forrás szolgáltatta.

Tatán a nagy tó partján, a régi márványbányák közelében szintén tetemes vastagságban mutatkozik a szálás, üreges mésztuff; ez úgy képződött, hogy a szénsavas mész növényrészekre csapódott le és azokat bekérgezte. A bekérgezett növényrészek többnyire: nád, káka, kisebb-nagy lombosfaágak, gyertyán- és fűzfalevelek. A szénsavas mész a növényrészek alakját mintegy természetes galvanoplasztikai módon bámulatos hűséggel adja vissza. A szénsavas mészoldatot tartalmazó víz ugyanis a növényrészekkel érintkezvén, azokat a kiváló mész-carbonát egészen körülveszi, míg végre a növényi rész egészen eltávolodik, de az alak és szövet megmarad.

A legutolsó, a negyedkori *Ősz-tenger* lecsapolódását nagyjából Salamon leírásából közlöm, mert a sok közül ez a legvilágosabb.

A harmadkor utolsó, szármátnak is nevezett, tengere a kongeria-rétegek lassú felhalmozásával volt elfoglalva, akkor vidékünkön a Pilis-Gerecse, Vértes és Bakony egyes csoportjai mint szigetek értek ki belőle. Az alsó magyar medence, a nagy magyar alföld, jó széles tengerszorosok által volt egy nívón tartva a pozsony-esztergami és ausztriai medence vizeivel. Ekkor következett be az kontinentális emelkedés, melynél fogva Európa klímája sokkal hidegebb lett mint a mai.

Ezen jégkorszakban az örökös hó birodalma lejött az Alpok lábáig, a Táttra és vizeink folyásának felső részén a gletscherek zsarnokoskodtak. Első nem esett, a hó el nem olvadt talán ezer évig a hegyvidéken. E gletscherek az év nyári szakában olvadoztak, a Duna valószínűleg még kisebb folyóvá zsugorodott mint aminő jelenleg, s az özőn felhalmozta vastag kavics- és porondrétegekbe csatornát vájva magának, kotró munkát végzett s annyiival sikeresebben, mert az általános kontinentális emelkedésnél fogva északról délnek nagyobb volt

az esés mint jelenleg. A jégkorszakot egy új kontinentális süllyedés követte, mely az Alpoknál majdnem negyedfélszáz métert tett, mely enyhébb éghajlatot idézett elő; de mentől kevesebb olvadt föl előbb a hóból, most annál óriásibb lett a vízmenyiség. Az eső és vele a források, folyók csatornái megnyíltak, hogy szaporítsák az áradást. Ennek lefolyását gátolta az, hogy a süllyedés miatt a déli irányba tartó vizek esése nagyon csekély volt, felgyült tehát ismét csaknem tengerré a víz; ahol árama nagyon nyugodt, csendes volt, ott lerakta a lösz, ahol kissé gyorsabb, a homokot.

Ekkor süllyedt le a Dobrudsza hegységet a Krim hegységgel összekötő hatalmas hegyláncolat, ennek folytán a lösz-tenger a Vaskapu hegyei közt elkezdett a pontusi síkság felé özönlöni, s így a nagy magyar alföld vizének színe tetemesen leapadt. De ez nem történhetett anélkül, hogy a vele egy vívón levő felső medencék vize is megfelelően le ne apadjon. A felső medencék lecsapolása általános áramlattal történt a Pilis-Gerecse, Vértes és Bakony hegységen keresztül, mely végigszántott Győr-, Komárom-, Esztergammegyén. Ami vidékünk hegységeiben azelőtt szigetköz, vagyis tengerszoros volt, most a hegynyakon átcsapó zuhataggá lett; maga a hegylánc pedig nem szigetsor, hanem már hatalmas védgát, melynek csak itt-ott van levezető zsilipje. Mikor a felső medence vize a Duna mostani színénél csak 200 méterrel volt magasabb, átcsapott nemcsak a Kis-Bér és Moór közti hegynyakon, hanem Pilis-Csabánál is. Az áramlások két partja nem szárazföld, hanem álló víz volt; Duna és Tisza természetesen nem létezett. Az északnyugat felől jövő áramlás Pozsonytól Győr-, Komárom-, Esztergammegye felé, ezektől pedig a Pilis-Gerecse, Vértes, Bakony csúcsai közt özönlött ki a sík tengert alkotó alföldi tóba. Hegységünk legalacsonyabb nyergei — minők a kisbéri, gallai és csaba-vörösvári — vizet bőven engedhettek át, de a hegyen túlról egyetlenegy mogyorónagyságú kavicsot sem engedtek átjönni.

Nincs más mód, mint föltenni, hogy a harmadkor végén a visegrádi tengerszoros már fenékig be volt fűrészelve, s ha a szoroson alul száraz következik vagy alacsonyabb vízszint, a kivezető csatorna esése által nagyban történt volna a kavics letakarítása is. Azonban az álló tenger korában több kavics és porond nem csuszott le a visegrádi szoros lejtőjén, mint amenny-

nyit a tenger esetleges mozgása a közelből magával vihetett. De ugyanez alatt a felső folyók milliárd köbméterszámra hordták le a kis magyar alföld medencéjébe a porondot és kavicsot s ott a fenéken nagy halmok és fensíkok keletkeztek belőle, úgy, hogy mikor már a pontusi sülyedés folytán a nagy magyar alföld medencéjének vizei nagy mértékben kezdtek elvonulni, megkezdődött a felsőből is az aláömlés hegységünk minden fölrérhető hegynyakán keresztül. De az özönlő víz nagyban hajtani kezdte magával hordalékait is. Az Alsó-Ausztriából letóduló özőn a Csallóköznek s onnan Esztergannak hajtotta századok és évezredek minden felkelhetőségét, amit a fenéken talált. Ugyanez történt az Ipoly, Garam, Nyitra, Vág, Morva, és Rába felől. Ami a víz mennyiségét illeti, több szabadult ki az alsó medence felé vidékünk hegyláncainak magasabb, de szélesebb hegyhátaín, mint a szűk, de mély visegrádi szoroson. Hanem az bizonyos, hogy a kavicsból fél maroknyi sem kelt át semmiféle hegyháton. Ez csak ott történhetett, hol a hegyszoros csaknem fenéig nyitva volt, t. i. Visegrád táján.

Mint minden tengernek, úgy ezen negyedkorinak is különböző mélységű helyei és többféle áramlásai voltak. Időszaka alatt a folyók felső folyása ugyanaz volt, mint a mostani, sőt a folyók alsó medrei is a lösz-tenger fenekén nagyjából megvoltak mint kisebb-nagyobb teknőforma mélyedések, melyeket a tenger áramlásai idéztek elő. Ezek iránya tehát nagyjából a folyók mostani irányával összevágott.

Elértünk végre a *jelenkor közetképződményeihez*, a Duna mellékén Ó-Szőny, Naszály, Tata és D.-Almás közt, továbbá a Duna, Vág, Nyitra, Zsitva alsó lapályain felhalmozódott kavics-, homok-, iszapátonyok és torlatokból alakult tényleges ártérre. Ha ez ártér szegélyét követjük, arról győződhetünk meg, hogy egészen hasonló körülmények közt a víz egykor magasabb helyekre is emelkedett és nagyobb területeket foglalt el, van tehát egy ó ártér; észrevevesszük továbbá, hogy a mostani folyókkal párhuzamosan elhagyott medrek huzódnak, tehát a dolgoknak a jelenkorban is egy megelőző időben más rendjük volt. Ezen területek a mai áradmányi terület alsíkjának emelkedettebb részeit képezve, zárványul tartalmazznak oly emlékeket, amelyek a régész és őstörténész szempontjából is régiebbek, sőt a történelmet megelőzve, fokozatosan az ember létezésé idejének homályosan elmosódó multjába vezetnek.

Megyénk vízrajza.

E befejező vázlat anyagát részben a Zawadowski A. szerkesztésében megjelent: „Magyarország vizeinek statisztikája“ című nagy munkából merítettem, részben pedig a helybeli kormánybiztosi és magy. kir. folyammérnöki hivatalnak köszönöm.

A Csallóköz régente szigetcsoport volt, a XII. században létezett Dunaágakkal, melyek nevei az Alsó-Csallóközben ma is élnek a nép ajkán, már másutt végeztem.

Az öreg Duna Csicsótól dnyra az erecsi erdön túl jön be és egész a vasi pusztáig Győr- és Komárommegye közt folyik, Vastól pedig Duna-Radványig és Neszmélyig néhány apró szigetet képezve, keleti irányban hömpölyög a megyén keresztül. A Csiliz-csatorna csak a nyugati határt érinti, a Vág Szímonél jön be a megyébe és a verecknyi Dunával Gútánál egyesülve, mint Vágduna dél felé kanyarodik és Komáromnál ömlik az öreg Dunába. Nincs ok föltenni azt, hogy a Duna főfolyása kezdettől fogva a mostani fő Dunaág lett volna, mert Marsigli térképe szerint a verecknyi ágat lehet tulajdonképeni főágnak tekinteni. A verecknyi vagy Kis-Duna azonban a Pozsony alatti sarkantyú által okozott eliszaposodás folytán ma holt ágnak tekinthető, mely csak árvizek-kor kap élővizet a Dunáról vagy visszatorlódott vizet Nyárasdig a Vágról. A Nyitra Nagy-Anyala pusztánál éri el a megye határát és Lándor pusztánál torkollik a Vágdunába. A Zsitva Udvardnál jön a megyébe, a bajcsi, bagotai és ó-gyal-lai határban csatornázott mederben folyik, főere Martosnál van a Nyitrába vezetve, régi ága pedig a Vágduna és Zsitva kiöntéseit magába fogadva szakad a Dunába. Ezekről, valamint a Duna jobbparti erekről és tavakról alább részletes adatok találhatók.

Az öreg Duna esése. A Duna medre folytonos változásoknak lévén kitéve, az alábbi abszolút esési adatok csakis tájékozással szolgálhatnak. Az esés egyes szakaszokon megközelítőleg a következő:

Csicsótól—Érseklélig	0.91 méter
Érsekléltől—D.-Örsig	1.48 "
D.-Örstől—Komáromig	0.08 "
Komáromtól—Perjes pusztáig	0.29 "
Perjes pusztától—D.-Almásig	0.31 "
D.-Almástól—Piszkéig	0.59 "

A Duna szélessége a) az öreg b) a vereckyei Duna szélessége Gútától a Fekete vízig:

Töltés- szakasz	A töltések köz- zépértékben vett távola a meder		A meder	Az egész hullám- tér	Jegyzetek	
	bal	jobb				
	szélétől		középszélessége			
kilométer	m é t e r		m é t e r			
Öreg Duna	0—3.5	40	A jobbparton ter- mészetes magaslak- tok vannak	562	720	Komáromi sziget
	3.5— 5	100		630	780	monostori „
	5— 6	200		650	950	} szt-páli „
	6— 9	110		557	830	
	9—15	30		560	1460	nagy-léli „
	15—18	150		630	1050	érsek-léli „
	18—21	40		620	970	gönyői „
	21—24	320		520	900	némái „
	24—28	720	190	590	1500	győri Kis-Duna beöml.
A hullámtér normálszélessége eddig még nincs rendeletileg megállapítva.						
Vereckyei Duna	0— 3	130	40	90	{ 820 450	} Gútánál
	3— 5	370	270	100		
	5— 7	140	30	110	360	} a balparti töltésig
	7— 9	250	130	120	450	
	9—11	160	50	120	670	
	11—13	390	260	130	700	} a Fekete vízig
	13—15	380	270	110	750	

A Duna mélysége egyes szakaszokon megközelítőleg a következő:

Csicsón alul 2.74—7.90 méter, D.-Örstől Izsáig 4.10—6 m., a pati pusztától Piskéig 3.80—8.20 m. Ami a 0 pontot illeti, a komáromi mérce helyett, mely 1848-ban a híddal együtt leégett, 1851-ben új mérce állíttatott fel, mely 6'' 7'''-al volt magasabbra állítva az 1848-dikinál; 1855. febr. 26-dikán az orsz. építészeti igazgatóság e mérce 0 pontját 5' 6''-el fölebb, 1867. évi dec. 2-án pedig a magy. kormány ismét 4' 0'' 5'''-al lejebb helyezte. — Az 1886-iki rendezés óta az aranyosi mérce 0 pontja 105.369, a komáromi 104.249, a d.-almási 103.297, a gútai 107.557 m. az adriai tenger színétől.

A Duna sebességére vonatkozó pontos mérések most levén folyamatban, csak megközelítőleg mondhatni, hogy ezen sebes-

ség közép vízállásnál a Monostornál 0·9864 és Izsa alatt 1·0895 méter.

A Duna partjának magassága:

	Jobbpart	Balpart
Csicsón alul	3·16—12·64 méter	2·21—4·74 méter
D.-Örstől Izsaig	3·16—5 „	3·32—4·20 „
Pattól Pizskéig	1·90—8·20 „	2·52—8·80 „

A Duna köbpartvédezte (a magy. állam tulajdona, kivéve a monostorit és komáromit, mely a kat. kincstáré):

1. *Néma és Kis-Keszi* határában, épült 1863-tól 1865-ig, hossza 2136 méter, került 129,747 frtba, fenntartása pedig 34,632 frtba, 1889-ben meghosszabbított.

2. *Aranyos* határában, épült 1867/68. és 1881/82-ben, hossza 3275 m., került 80,233 frtba, fenntartása pedig 48,673 frtba.

3. *D.-Örs* határában, épült 1867-től 1884-ig, hossza 881 m., került 25,717 frtba, fenntartása pedig 7987 frtba.

4. *A monostori erődnél*, épült 1870/71-ben, került 20 ezer 111 frtba, fenntartása pedig 4630 frtba.

5. *Új-Szőnynél*, épült 1868/69-ben, hossza 731 m., került 16,820 frtba, fenntartása pedig 672 frtba.

6. *A komáromi sétány és vár mentén*, épült 1876/77-ben, hossza 1450 m.

A Duna párhuzamművei a) Ács határában a hozzátartozó zárgátaikkal, készült 1881/82-ben, hossza 2423 m., került 186,873 forintba, fenntartása pedig 1099 frtba. Ugyanakkor a *herkályi* határnál a sebes Dunában egy 447 m. hosszú zárgát készült, mely 35,154 frtba, fenntartása pedig 168 frtba került. — *Ács—Aranyos* közt 1882-től 1884-ig 518 napon át a *Lydia-zátonyról* 927,877 köbm. kavicsot emelt ki két kotrógép, melyet a párhuzamműhöz használtak fel, a kotrás került 629,460 frtba.

b) *A jég az ó-szőny—harcási* zátonyon már több ízben, így az 1867. és 1888. évi jégzajlás alkalmával megakadván, ezáltal óriási mérvű és huzamosb ideig tartó jégtorlasz képződött, de mivel e fölötté nagy kiterjedésű zátony teljes kikotrása túlságosan nagy költségekkel járt volna, ezért a zátonyon keresztül 2100 m. hosszúságban egy 40 m. széles és 0 vízállásnál 2 m. mély árok kikotrása és a túlszéles (azelőtt 850 m. volt)

medernek kettős párhuzamművel való összeszorítása határozottatott el. E két párhuzammű a hozzátartozó zárgátakkal 1880-tól 1884-ig épült, hossza 3886 m., került 252,034 frtba, fenntartása pedig 42,503 frtba. — 1880-ban a 109,880 □-méter területű ó-szöny—harcsási zátonyon három 100—120 lóerejű kotrógép 265 nap alatt 355,012 köbm. kavicsot kotrott ki, mely a párhuzamművekhez fordítottatott, a kotrás került 260,475 frtba.

A Duna áradásai megyénk Duna balparti részén garázdálkodnak és gyakorta érzékeny csapást mérnek gazdasági viszonyainkra. E helyütt csakis az e századra vonatkozó adatokat sorolom fel. Ha csak Komárom városáról szólnak az adatok, azok nemcsak a városra értendők; mert az árvíz a Dunába ömlő mellékfolyók által elhat megyénk sík lapályaira is és azokat is víz alá temeti.

1809-ben március havában Komáromban a Vág melléki utcákban 319 ház részint összedőlt, részint lakhatlanná lett, a kár 288,383 frt volt.

1830-ban Komáromban 6.58 m. vízállás mellett volt árvíz.

1838-ban Komáromnál márc. 7-én volt 6.65 m. vízállás mellett árvíz, de 8-án elment a jég.

1849-ben Komáromnál jan. 17-én kezdett a Duna rohamosan emelkedni és 21-én érte el tetőpontját.

1850-ben a Vág, Nyitra és Zsitva is kiöntött és 14,436 hold került víz alá, 9 községben 3 emberélet, 277 épület és 187 háziállat esett áldozatul, a kár 160,000 forint volt. — Az árvíz le nem folyt 7333 holdról, belvíz 6666, fakadó víz 2666 holdon maradt. Komárom város jelentékeny részét febr. 11—12-én önté el az árvíz, 379 ház víz alatt állott, 177 rommá lett, 120 tetemesen megsérült, hajléktalan lett 1516 ember, a kár 156,130 frt volt.

1876-ban február 21-én Komáromnál kiáradt a Duna 4.66 m. vízállásnál; 22-én megtorlódott a jég, 23-án még inkább emelkedett a víz; a komáromi dunai mércén 7.57 m., a komáromi vágdunai mércén 6.65 m. volt a legnagyobb vízállás; okozta pedig az, hogy Ó-Szönynél egy fél mértföldnyi jégtorlasz állt, mely helyenkint 4 méternyire állt ki a víz színe fölött, a Kis-Keszinélt történt töltésszakadás következtében azonban az ár teljes erővel a Csallóközre rontott. Az árvíz 51 napig tartott. Szakított:

a kulcsodi határban	165 méter szélességben,
a kiskeszii és kolosnémai határban	1500 " "
az aranyosi határban	300 " "
a d.-őrsiben	150 " "
a keszegfalusi vágdunai töltésen	1000 " "
a komáromi határban egészen elrombolta a töltést,	
a gútai határban elszakította a kis-	

dunai töltést 35 méter szélességben
és a gútai határban a vágdunai töltést 195 " "
Az árvíz le nem folyt 10,667 holdról, belvíz 9600, fakadó víz
4400 holdon maradt. A kár közel fél millió forint volt.

Komáromban elsodorta a vágdunai hidat, a nagydunai
hídfőket s a kisdunai hídlábakat és jégtörőket megrongálta,
63 ház került víz alá a Vágduna mellékén; a kár 94,733 frtra
rugott.

1877-ben febr. 18-án a komáromi dunai mércén 5·21 m.,
a komáromi vágdunai mércén 4·74 m. volt a legnagyobb víz-
állás.

1878-ban máj. 13-án a komáromi dunai mércén 5·14 m.,
a komáromi vágdunai mércén 4·80 m. volt a legmagasabb
vízállás.

1879-ben jun. 18-án a komáromi dunai mércén 4·89 m.,
a komáromi vágdunai mércén jun. 14-én 5·83 m. volt a leg-
nagyobb vízállás.

1880-ban január 3-án a komáromi dunai mércén 7·26 m.
volt a legnagyobb vízállás. Izsa és D.-Radványnál jégtorlódá-
sok képződtek, az ár a két község közt kitört s részben a
Zsitva régi medrében ömlött, részben pedig D.-Almással szem-
ben ismét a Dunába folyt vissza, hol megint a d.-radványi jég-
torlasz állta útját. A megáradt Duna a Vág vizét visszaszorít-
ván, a jég fölemelte a komáromi kisdunai hidat s azt részben
tönkre is tette, a vidéket pedig nagy távolságban elborította.
Az enyhe idő tartós volta miatt attól is lehetett tartani, hogy
időközben a Vág nagy vize is leérkezik. De a január hó máso-
dik felében beállt hidegebb időjárás következtében az árvízve-
szély csökkenni látszott. Ezen állapot azonban nem volt tartós.
A később bekövetkezett enyhébb idő folytán a folyam lassú
áradásnak indult, úgy, hogy nemsokára Komárom néhány utcá-
jába is behatolt már a víz és a töltéseken keresztül a Csalló-
közbe is rontott.

Az árvíz Komárom határába a				
nagydunai töltésen	600	méter szélességben szakított,		
a dunaörsiben	50	"	"	"
a vágdunai töltésen	250	"	"	"

Az árvíz hidak és töltések megrongálása által 104,286 frtig károsította Komárom városát.

1881-ben márc. 10-én a komáromi dunai mérce 4·57 m. vízállásnál a víz áthágta a partokat, március 16-án 5·87 m. volt a legnagyobb vízállás, 22-én a víz visszavonult; az árvíz 12 napig tartott.

1882-ben dec. 30-án a komáromi dunai mérce 4·66 m. vízállásnál a víz áthágta a partokat.

1883. január 8-án a komáromi dunai mércén 6·53 m., D.-Almásnál 6·42 m. volt a legmagasabb vízállás, az árvíz Naszvadnál szakította el a töltést, 16-án a víz visszavonult; az árvíz 17 napig tartott.

1884. jun. 26-án a komáromi dunai mércén 4·53 m., D.-Almásnál 4·19 m. volt a legmagasabb vízállás.

1885. dec. 5-én a komáromi dunai mércén 4·42 m., D.-Almásnál 4·07 m. volt a legmagasabb vízállás.

1886. márc. 31-én a komáromi dunai mércén 4·65 m., D.-Almásnál 4·49 m. volt a legmagasabb vízállás.

1887. aug. 26-án a komáromi dunai mércén 4·03 m., D.-Almásnál 3·68 m. volt a legmagasabb vízállás.

1888. március 31-én a komáromi dunai mércén 4·70 m., Gútánál pedig ápril 1-én a Kisduna balpartján 2·44 m., jobb partján 2·12 m. vízállásnál hágtá át a partokat; ápril 3-án a komáromi dunai mércén 5·32 m., D.-Almásnál 5·40 m., a gútai Vág-mércén 4·83, a gútai kisdunai mércén 4·35 m. volt a legmagasabb vízállás; az ár Izsánál elszakította a töltést; ápril 11-én a víz visszavonult; az árvíz tartott 11 napig. Az árvíz le nem folyt 5333 holdról, belvíz maradt 13,333, fakadó víz pedig 3600 holdon.

1889. március 5-én a komáromi dunai mércén 4·10 m., D.-Almásnál 4·51 m. volt a legmagasabb vízállás; márc. 22-én a gútai Vág-mérce 2·25 m., ápril 3-án 2·75 m. Ápril 11-én 3·45 m. vízállásnál hágtá át a víz a partokat; ápril 14-én 3·67 m. volt a legmagasabb vízállás Gútánál. A Vágduna ár-vize 15 napig tartott.

1890. szept. 12-én az aranyosi mércén 6·34 m., a komáromin 6·03, a d.-almásin 5·85 m. volt a legmagasabb vízállás. Komáromnál 10-én 5·75 m. vízállásnál áthágta a víz a partokat; 18-án a víz visszavonult. A gútai Vág-mércén nov. 27-én 3·75 m. volt a legnagyobb vízállás.

1891. márc. 8-án az aranyosi mércén 5·08 m., a komáromin 5·44 m., a d.-almásin 5·74 m., a gútai Vág-mércén márc. 14-én 4·20 és jul. 27-én 3·67 m. volt a legmagasabb vízállás.

1892. június 14-én az aranyosi mércén 6·53 m., a komáromin 6·14 m., a d.-almásin jun. 15-én 5·92 m., július 26-án 4·60 m., a gútai Vág-mércén február 3-án 3·32 m., ápril 1-én 3·86, május 5-én 3·32, június 18-án 3·69 és július 22-én 3·79 m. volt a legmagasabb vízállás. Ez utóbbi három év árvizei jelentéktelenek voltak, kivéve az 1892-ki Vág árvizét, mely június 4-től 21-ig tartott.

A Vág, illetve Vágduna esése az 1871-ki kis vízből megállapítva Szímő és Komárom közt 0·0000935.

Az esés az egyes szakaszokon a következő:

	méter
A komáromi határban az emberhalófoki zsilipnél	106·099
Lándor pusztánál	108·987
Keszegfalu határában a 6. kilométernél	111·506
„ „ a konkolyi majornál a 10. km-nél	106·456
„ „ a Vágrevnél a 15. km-nél	106·860
Keszegfalun	111·256
A keszegfalusi határban a szöllősi csőszháznál a 20. km-nél	107·232
A keszegfalusi határban a szöllősi csőszháznál a 25. km-nél	107·850
Gútán	112·122
Kamocsán	113·111
A kamocsai határban	108·630
Szímőn	113·302
A szímői határban	109·268

A Vág, illetve Vágduna szélessége :

Töltés- szakasz	A töltések középértékben vett távolsága a meder		A meder	Az egész hullámtér	Jegyzetek	
	bal	jobb				
	szélétől		középszélessége			
kilométer	m é t e r		m é t e r			
Vág balpartján	38—39	956	383	117	1456	A vág-balparti társulat töltései Szimónnál a 38—39 km. közt érik el megyénket, a hullámtér 600 méterben van rendeletileg megállapítva.
	39—40	538	235	116	889	
	40—41	120	35	170	325	
	41—42	110	950	147	1207	
	42—43	300	775	125	1200	
	43—44	155	50	157	362	
	44—45	200	325	151	676	
	45—46	250	85	153	488	
	46—47	30	360	178	568	
	47—48	212	70	180	462	
48—49	500	550	165	1215		

49—50 közt ömlik be a verekenyei Duna Gútánál a Vágba. Az 50 kilométernél levő mederszelvény ferdén metszi a csallóközi töltést az aszódí éren és a Kis-Dunán át s a balparttól való távolsága a csallóközi töltésnek 1375 méter.

Töltés- szakasz	A töltések középértékben vett távolsága a meder		A meder	Az egész hullámtér	Jegyzetek	
	bal	jobb				
	szélétől		középszélessége			
kilométer	m é t e r		m é t e r			
Vág-Duna jobbpartja	49—50	275	—	134	—	A vág-balparti társulat tulajdona 49—54 kmig.
	50—51	280	150	179	609	
	51—52	275	125	200	600	A vágdunai Szunyogcsárdától 0 kmtól kiinduló alsócsallóközi társulat vágdunajobbparti töltése a 24 kilométernél csap át a vágjobbparti társulat gútai deákvölgyi zsilíptöltés-szakaszba.
	52—53	260	325	190	775	
	53—54	116	225	190	531	
	24—18	319	140	170	560	
	18—12	470	300	170	8000	
	12—8	1170	260	150	7400	
8—7	420	260	160	7500		
7—0	380	180	200	7200		

A Vág, illetve Vágduna mélysége kis víz alatt átlag 2 méterre tehető a sodorban, de egyes elfajult helyeken, mint az

idén átmetszendő csörgői kanyar Keszegfalunál, az 1892-dik évi mérések szerint 15 méterig is fölmegey.

A Vág, illetve Vágduna áradásai a dunai áradásoknál főlebb vannak összegezve.

A Nyitra szélessége:

Töltés- szakasz	A töltések középértékben vett távolsága a meder		A meder	Az egész hullámter	Jegyzetek
	bal	jobb			
	szélétől		középszélessége		
	m é t e r		m é t e r		
Az anyalai erdő szélén . .	625	25	28	678	
Az anyalai erdő közepén .	300	22	28	350	
A fordulásnál, hol a Nyitra déli irányt vesz	125	97	28	250	
Az anyalai határtól a lándori torkolatig	—	—	36	—	Töltés nincsen

A jobbparton 3400 m. folytatólagos, a balparton 800, 200, 250 m. szakaszos töltés van.

Az alsó-csallóközi és csilizközi árvízmentesítő és belvíz-levezető társulat. Már Miksa 1569. III. rend. 21. fejezete az azon és megelőző évi nagy károkat okozott árvizek következtében 6 napi munkára szorítja a pozsony- és komárommegyei csallóközieket „ut aggeres et repleturæ veteres destructæ reparentur et nonnullæ novæ fiant.”

II. Mátyás 1618-ban ad ki ez irányban újabb rendeletet.

1640- és 1657-ben a komárommegyei közgyűlés elrendeli a dunai és Csiliz-töltések helyreállítását, valamint az összes vízlevezető ereket, különösen az öreg és kis Császa csatornák kitisztítását.

Az 1828-ki közgyűléseken a védtöltési munkálatokra a nagy Dunán és Vágdunán két alkalmas helyen két zúgó, azaz katarakta építése határozottatott, melyek költségeire a helytartó-

tanácstól a fölemelt só árából valamely segedelem resolválását kéri a megye, ha azonban könyörgésének fogamatja nem lenne, a csallóközi nemesség mindegyikének birtokára esendő mérték szerint a költségeknek elviselésére ezen zsilipekre nézve magát ajánlotta.

Vargha János kir. orsz. hajózási mérnök 1846-ban helyszini vizsgálatai alapján a helytartótanácsnak jelenti, miszerint az öreg Duna mentén a Csiliz torkolatán Karomnál és a keszii foknál már maga a természet mutatja a belvizek levezetési helyeit, a fennálló zsilipeket rendeltetésükhöz képest kisszerűeknek, gyenge alkotásúaknak és magukra hagyatottaknak mondja.

A kis-keszii zsilip helye — Vargha szerint — jól van megválasztva, de irányát egyenes szög alatt vinni keresztül a töltésen és ezt még egy nyílással megtoldani szükséges.

A vágdunai részen a dodvági zúgó célszerűtlennek bizonyulván — úgymond V. — fölszedetett. Komárom város határában a felsőbb vidékről lejövvő közös ár és szivárgó vizek levezetése végett eddigelé készült zsilip már kétszer elszaggattatván, annak hibás alkatára mutatnak, noha egy szilárd és célszerű zsilip szüksége ezen alsó ponton minden esetre fenn fog maradni.

Az 1850-dik év elején volt kalamitások folytán Ambróz János Komárommegye főnöke 1854. május 24-én Bösön összehívta Komárom- és Pozsonymegye nagybirtokosait és községi előljáróit, és a csallóközi vízszabályozó társulatot megalakította, melynek elnökévé, a belvízrendezés körül nagy buzgalommal működött gf. Waldstein Jánost választották meg.

1854. november 9-én az Ekecsen tartott vízszabályozó gyűlés Vaisz Antal pozsonyi építészeti főnök javaslatára elhatározta, hogy Keszegfalunál a Dodvágón és Kis-Keszinéél a keszii fokon nagyobb méretű zsilipek építtessenek és hogy a csatornatervet elkészíttessenek.

1855/56-ban e zsilipek felépíttettek és a csatornák körül a kiskeszii-megyeri csatorna nagy része s a keszegfalusi és apáca-szakállasi csatorna a folyóhídig kiásattak, valamint a komáromi és csicsói csatornákon is teljesíttettek munkálatok.

1860-ban a kulcsodi, csicsói és komáromi zsilipek építtettek és 26,284 folyóöl csatorna ásatott ki, fenékszélessége

2—3 öl volt s a kiásott föld a csatornák szélétől 3 öl távolban töltés alakjában deponáltatott.

1864-től valószínűleg a száraz évek miatt a munkálatok teljesen szüneteltek, a véd- és vízművekről egyes törvényhatóságok gondoskodtak.

1876-ban a társulat ujból megalakult. Feladata az alsó pozsonymegyei, továbbá a győr-komárommegyei és a Komárom városi Csallóközben a Duna, Vág és vereknyei Duna mentén volt 111,715 m. hosszú töltés helyreállítása és kiegészítése által az alsó Csallóközt az árvizek ellen megvédeni. Ezen töltésvonal legnagyobb részt 1826 és 1844 között épült, egyes részek még előbb.

A társulat alakulásakor átvette a fent említett töltésszakaszt Pozsony-, Győr- és Komárommegyéktől és Komárom városától, azóta pedig többiben rövidebb, hosszabb szakaszok áthelyeztettek, a többiek pedig megfelelő mértékben kiépítettek.

A társulat 1883-ig tisztviselők és mérnökök hiányában nem működött, védműveinek fenntartása vagy kiépítése tekintetében a szükséges munkálatok végrehajtásáról azon törvényhatóságok gondoskodtak, melyek területén a védművek állottak.

Ezen beépítési összes költségekre, különösen a természetben kiállított munkálatokra nézve biztos adatokkal a társulat nem rendelkezik.

A készpénzért teljesített munkálatok a következők:

Komárom városa 1876-tól 1883-ig fordított a töltések építésére 38,516 forintot. Komárommegyében kivettettet a töltések és zsilipek helyreállítására 1878-ban 13,234 forint, 1882-ben pedig 3308 frt, ehhez járult 1880-ban a komáromi új zsilipnek a megye és város érdekeltségének költségére való építése 46,376 frt.

Csak 1883-ban az árvíz lefolyása után, midőn kormánybiztos állt a társulat élére, vette ez át az összes igazgatási, építkezési és fenntartási ügyek egységes elintézését.

1883-tól 1887-ig a társulat alapszabályai értelmében a munkálatok természetben kivetés útján teljesítették. Összesen kivetttetett 195,259 hold után a 5.54 köbméter 1.071,735 köbm. és ezt köbméterenkint 25 krjával számítva: a befektetési tőke megfelel 267,934 forintnak.

A vállalat útján teljesített munkák befektetési tőkéje pedig volt 1888-ig összesen 402,833 frt.

A társulat alapszabályai 1878-ban jóváhagyattak. Székhelye Komárom. Ártere Komárom-, Győr- és Pozsonymegyék területére terjed és 146,444 holdat tesz.

A társulat kötelékébe 72 község tartozik. Komárom-megyében a 22 csallóközi község, Győrmegyében 7 csilizközi, Pozsonymegyében 43 csallóközi község.

Befektetési tőkéje: 1.257,300 forint. A komárommegyei Csallóközben következő *csatornák* vannak: a kiskeszii-megyeri 23,400, a csicsói 5300, a komáromi 2600, a keszegfalu—apácaszakállasi 25,300 méter, átlag 4 m. a fenékszélességük. Ezekon kívül szabályozott a *Császa*, mely Apáca-Szakállas, Ekecs, Gúta, Bálványszakállas és Keszegfalu határain foly keresztül, továbbá a sokkal kisebb *Dodvág* és *Millér* Csicsó és Megyerics határában.

Hátra van még a régi csatornarendszer kiépítése és végleges befejezése, ugyanis a felső vizek csakis Komárommegyén keresztül találnak véglefolyást, s akkor is kérdés, hogy a Duna vízállása megengedi-e a kifolyást, azért a felső vizek oldallevezetéséről kellend gondoskodni, de úgy, hogy kártétel nélkül lebocsáthatók legyenek az alsó vidéknek zsilippel biztosított szakaszaira; szóval, fokozatos elzárással kombinált oldallevezetés van tervben.

A felső vizeknek levezetése két irányban terveztetik, u. m. a nagy-Duna vidékéhez tartozóknak a Csiliz közvetítésével a meglevő kulcsodi és csicsói zsilipeken, a vereknyei Duna vidékéhez tartozóknak pedig a kis Duna felé tervezett aszódi csatorna és a gúta-aszódi határban építendő új zsilipen át.

E társulat árterületén *átmetszés* a *keszegfalusi Vágdunán* van, mely 1875/76-ban készült, 1403 m. hosszú, fenékszélessége 9·48, mélysége 3·15 m., az eredeti meder kereszt-szelvényének 80%-a ásatott ki először, az elvágott kanyar hossza 4300 m., az átmetszés és a kanyar hossza közt az arány 1 : 3, a rövidítés hossza 2896, került 25,599 frtba.

E társulat tulajdonát képező *zsilípek*: a nagydunai töltésen *a)* a kis keszii a 18·5 kmnél, *b)* a csicsói a 25·2 kmnél, *c)* *d)* a kulcsodi két zsilip a 33·2 kmnél, a vágdunai töltésen: a komáromi az 1. kmnél, a keszegfalusi a 7. kmnél és az eszter-

gami érsekség tulajdonában levő bálványszakállasi a 10·8 km-nél és a verekszei Duna-töltésén az aszói zsilip a 13·5 km-től.

Vág-jobbparti ármentesítő és belvízlevezető társulat. Már 1876 óta volt tapasztalható az érdekltség keretében az ármentesítést célzó mozgalom. A társulati működés azonban az alakulás körül fennforgó nehézségek miatt csak akkor indulhatott meg, midőn 1885-ben a kormány vette kezébe az ügyet, és törvényadta jogánál fogva megalakultnak nyilvánítja a társulatot, az ártérfejlesztésre 65,000 forint kölcsönt adott s alapszabályait megalkotta és szabályozása terveit elkészítette.

Feladata Gútától Szeredig a Vág jobbpartján emelendő és helyreállítandó töltések által 94,000 holdnyi árteret mentesíteni, a belvizeket szabályozni és a Dodvágot rendezni.

A társulat eddig csak a meglevő töltéseket erősítette meg s rövidebb szakaszokon bellebbezte, mi által azonban az átvett töltések hossza csak rövidebb lett.

Székhelye Komárom. A társulat kötelékébe 41 község tartozik. Pozsonymegyében 30, Nyitrában 7, Komárommegyében: Gúta, Kamocsa, Keszegfalu és Szímő.

Befektetési tőkéje 370,419 ft.

E társult árterületén megyénkben egy átmetszés van a Vágon, a *kamocsai*, mely 1853—1857-ig valószínűleg közerővel készült, most anyameder. Tervben van egy átmetszés a Csörgő erdőnél, Keszegfalu határában.

E társulaté végre a gútai *dedkvölgyi* zsilip is.

Vág-balparti első ármentesítő és belvízlevezető társulat. Ezen társulat 1875-ben alakult oly célból, hogy az Érsekújvár, Gúta és Keszegfalu irányában vezetendő Nyitra-Zsitva-csatorna által és az ezen csatornának a Vágba való beömlésétől Sopornyaig, illetőleg Szered tájáig létesítendő és helyreállítandó töltések által az ártért a Vág, Duna és Nyitra-Zsitva kiöntései ellen biztosítsa.

A társulat rendszeresebb működését 1884-ben kezdte meg, és 1885-ben átvett egyes községektől 54,000 m. hosszú kész töltést. Működése eddig csak a meglevő töltések fenntartására szorítkozott.

Alapszabályai 1877-ben hagyattak helyben. Felügyelő törvényhatósága Nyitramegye, székhelye Tornóc. Ártere 90,000 hold.

A társulat kötelékébe 17 község tartozik Nyitra megyében, Komárom megyében pedig: Naszvad, Ó-Gyalla, Hetény, Izsa, Ímely, Kurtakeszi, Martos, Marcelháza, Szt-Péter.

Befektetési tőkéje 312,195 forint.

Az alsó-csallóközi társulat nagy dunai töltéseinek hossza Komáromtól—Kulcsodig (vagyis megyénkben) 33 kilom., a vágdunai jobbparti töltéseinek hossza megyénkben 24 km., a vereknyei Duna-jobbparti töltéseinek hossza megyénkben, a gútai torkolattól Aszód pusztáig 22·5 km.

A Vág-jobbparti társulat Vág töltéseinek hossza megyénkben Szimőttől a gútai deákvölgyi zsilip-töltésszakaszig 8·76 km., a vereknyei Duna-balparti töltéseinek hossza pedig Gútától a Fekete vízig 11·2 km.

A Vág-balparti társulat töltéseinek hossza megyénkben 16 km.

Magánbirtokosok töltései:

A Nyitra védőtöltései.	Anyalai balparti szakaszos töltések 102·5, 50, 200, 60, 225 m. hosszúságban.		
	Naszvadi szakaszos töltések	8000 m.	a gazdák tulajdona.
	Ímelyi " "	700 m.	" "
	Martosi balparti körgát	4770 m.	" "
	Álomszegi balparti töltés	8000 m.	Ehrenfeld Antal földbirtokosé.
	Agyagosi jobbparti körgát	8800 m.	az eszterg. káptalané.
	Lándori jobbparti körgát	2800 m.	az eszterg. érsekségé.
	Kamocsai jobbparti körgátak	5400 m.	a gazdák tulajdona.
	Szimői " "	7000 m.	" "

A kamocsai, szimői körgátak egyúttal a Vág és Vágduna árja ellen is vannak emelve.

Az izsai, hetényi, szt.-péteri körgátakat, melyek a dunai és vágdunai árvizek ellen védelmet alig nyújtanak, itt mellőzöm.

E magánbirtokosok töltéseinek órái meg vannak számolva, mert a kir. folyammérnökség nem sokára megkezdí az új, kellő magasságú és szélességű töltések emelését.

Az öreg Duna mentén említendő a füzítői töltés, mely 7000 m. hosszú, Kálmán Mihály földbirtokos tulajdona.

A Duna jobbpartján a Gerecse és Vértes hegység dereka

vízben szűkölködik, annál több forrás és csermely s kisebb-nagyobb álló víz van a két hegység ényi oldalán.

A fő vízvázlasztó a Gyermely melletti Pap hegytől Körtvélyesen át dunra a Csóka hegyig vonul.

Az *Általér* az Ondód vagy Pusztá Vám (Fejérmegye) nál egyesülő csermelyekből támad, Bokod és Kecskéd mellett Környéig és Bánhidáig ékre folyik és a két utóbbinál tócsákat képez. Aztán ényra fordulva, sok apró csermely ömlik belé; így jobbról a Nána (Fejérmegye) mellett eredő *Labanc*, mely Oroszlán és Kecskéd mellett folyik éjra, szintén apró tócsákat képezve, a Labanc a *kőhányási* és a Gesztesnél eredő *majki* csermelyeket veszi magába; jobbról még a *vértes-somlyói, sík-völgyi, gallai, szőlősi, baji, agostyáni* és *szomódi* vizek ömlenek belé; balról pedig a Bokod határát öntöző *Szépútz*; továbbá a *dadi, kömlődi, környei, tagyosi* patakok vizét veszi fel az Általér s végre a tata-tóvárosi *Öreg-tóba* szakad. Honnét kiérve a Tata-Tóváros, Naszály, Füzitő és D.-Almás közti hajdani mocsaroknak 1747-ben készült csatornáin D.-Almásnál és Füzitőnél a Dunába torkollik.

A Szent-György és Parnak pusztákon eredő ényra tartó két csermelyből támadó *grébicsi* víz, a Kocsnál eredő *mocsai* patakkal, miután ez utóbbi a *mocsai kerek tón* keresztül folyt, Naszályon alul egyesül és Füzitőnél folyik a Dunába.

A *Concó* az Ászár, Kisbér, Kethely határain lefolyó *Bakony-folyások* és az *etei, császári, szendi* és *kisigmándi* ereknek a *nagyigmándi tóban* való egyesüléséből támad és Ács alatt elfolyván, Lovad pusztá mellett szakad a Dunába.

Végre egy *Bakony-folyás* Bana határán folyik keresztül és Györmegyében Gönyő alatt ömlik a Dunába.

Tavak: A Tata és Tóváros közt elterülő és 345.3 hektárnál valamivel nagyobb kiterjedésű *Öreg-tó*, mely nyugatról keletnek terjed és tojásdadalakú, mostani alakját azon kötöltés által nyerte, melyet — Rohrbacher szerint (Tata története, 150. l.) — nem gf. Esterházy József 1730-ban, hanem később ennek fia József Ádám rakatott Mikovinyi tervei szerint Böhm mérnök által. 1730-ban az *Öreg-tó*, valamint az akkor Szomódhoz tartozó 17.26 hektár kiterjedésű *Cseke-tó* csak mederbe szorítottak. Az *Öreg-tónak* bő forrásai vannak, a leghatal-

masabb a nyugati parton épen a vár tövében fakad. Más bő források Tóváros éki oldalán az angolkertben vannak, ezek vize táplálja a Cseke-tót, mely összeköttetésben van az Öreg-tóval.

Grébics felé az *Asszony-tó*, a Naszály felé eső rétségen pedig a *Fényes-források* és a 153·86 □-méter kiterjedésű *Feneketlen tó* említendők, ez utóbbinak mélysége 10 méter; a négy Fényes-forrás mélység 2·24 és 5·4 méter közt váltakozik, a *mocsai Kerek tó* és végre a *nagyigmándi tó*, mely 1873 óta, a gátak leromboltatván, csak a Bakony-erekből telik meg tavasszal. E gátmetszés miatt az Esterházy-uradalom ellen több ezerre rúgó kártérítési pör máig is folyik.

GYULAI RUDOLF.

I.

**Az egylet
tisztviselősége és igazgató-választmánya.**

Elnök:

Rudnay Béla,

Komárom-vármegye és város főispánja.

Alelnökök:

Szombathely Győző,

Komárom-vármegye nyug. alispánja, kir. tanácsos.

Tátray József,

sz. kir. Komárom város polgármestere.

Titkár és muzeum-őr: **Gyulai Rudolf**, sz. B.-r. gymn. tanár.

Másod muzeum-őr: **Maresa György**, közs. isk. igazgató.

Pénztáros: **Unger Kálmán**, segédtelekkönyvvezető.

Az igazgató-választmány tagjai:

Baranyay Géza, földbirtokos, Kurtakeszi.

Beöthy Zsigmond, nyug. m. kir. ítélőtáblai tanácselnök, valóságos belső titkos tanácsos, a főrendiház tagja, a Lipót- és vaskorona-rend lovagja.

Boncz Ödön dr., miniszteri titkár, Budapest.

Cseley János dr., városi főorvos.

5 **Farkas Benő** dr., m. főorvos.
Kálmán Rudolf id., takarékp. igazgató.

Molnár János, apátplébános.
Nagy Antal, plébános, Ó-Szőny.

Nagy Vilmos dr., kir. közjegyző.

10 **Nemessányi János**, kir. tanfelügyelő, kir. tanácsos.

Németh Vilmos, sz. Ben.-r. gymn. igazgató.

Pap Gábor. dunántúli ev. ref.
püspök, a főrendiház tagja,
kir. tanácsos.

Pecháta Antal, ügyvéd.

Pulay Géza, törvyszéki elnök,
kir. tanácsos.

15 Schnitzer Armin dr., fő-
rabbi.

Tuba János, takarékp. igaz-
gató és országgy. képviselő.

Viszolajszky István, ke-
gyesr. tanár, iparhat. biztos
és iparisk. igazgató, Tata.

Voetter Ottó, nyug. alezre-
des, Bécs.

Wenninger Mátyás id., urad.
főtiszt, D.-Almás.

II.

A hatodik egyleti év.

Az egylet 1892-ben elhalálozás által vesztett 4 pártoló tagot, kilépés folytán 5 rendes és 25 pártoló tagot (illetve több évi tagsági díjjuk behajthatlan levén, túlnyomó részben töröltettek) s így 1893-ban maradt az egyletnek 8 tiszteletbeli, 12 örökös alapító, 9 alapító, 27 rendes és 174, illetve 170 pártoló tagja.

Komárom-vármegye és város monografiájára vonatkozó következő dolgozatok jelentek meg a *Komáromi Lapokban* Gregorics Gábortól: Komárom első polgármestere; Kis Károlytól: Nagy-Igmánd és vidéke; ugyanattól: Adatok Komárommegye történetéhez; a *Komárommegyei Közönyben* Miskay Gézától: Vármegyénk tisztviselő kara, összeállítva a fennmaradt jegyzőkönyvek alapján.

Az évi rendes közgyűlés 1893. május 14-én tartatott meg, melyen az egyleti elnök kilátásba helyezte, hogy a város törvényhatósága még ezen év folyamán fog az egyleti muzeum helyisége ügyében véglegesen intézkedni.

III.

Az egylet mult évi gyűjtése.

Özv. *Balogh Kálmánné* aj. 5 római ezüst- és 2 róm. bronzérmét, 23 ujkori ezüst- és 25 ujkori bronzérmét.

Gróf Esterházy Miklós és *Móricz* aj. a komáromi ipar- és gazdasági kiállítás ezüst emlékérmét.

Dr. Farkas Benő ajánd. Komárom ivóvizéről irt értekezését.

Gyulai Rudolf aj. Karácsonytól: szt. Gellért életrajzát, u. attól: Magyarország a nyugati egyházszakadás idején; Hampeltől: a Bronz-kor II. kötetét; a „Századok“ és az „Arch. Értesítő“ 1892-ki évfolyamait; a vasmegyei régészeti egylet legutolsó évkönyvét; Komárom vármegye katonai térképének 10 lapját; Villányitól: Három évtized Esztergammegye és város multjából; Erdélyi Lászlótól: Szerémi György emlékiratát.

Kiss Károly ev. ref. lelkész aj. „Nagy-Igmánd és vidéke“ című művét.

Molnár János apát-plebános ajándékozott 7 db. római bronzérmet.

Steiner Miklós gyógyszerész aj. egy serpentin kalapácsot (Fehérmegyéből).

Tuba János országgy. képviselő aj. a Komáromi Lapok 1892-ki évfolyamát.

Végh Adorján aj. atyjának 1848/49-ből való honvéd-csákóját és ugyanannak, valamint Szalacsy József honvédtársának elfogatására kiadott parancsot.

Voetter Ottó nyug. alezredes aj. egy ezüst Nagy Sándor-érmet.

Vétel útján szerzett az egylet egy Paton talált bronzvéssőt, 9 db római kori barbár csontdomborművet; a gf. Nádasdy-családtól eredő régi majolika levesés-tálat (alakja ülő kakas), egy kerek majolika-tálat és két tányért, továbbá egy 1612-ből való kávéörlőt.

IV.

Az egylet pénztári állapota.

Az egylet bevétele 1892. január 1-től december 31-ig.

Maradvány 1891-ről	757	frt	88	kr.
Tagsági díjakból	286	„	15	„
Betétek utáni kamatokból	28	„	46	„
Összeg:	1072	frt	49	kr.

Az egyesület kiadása.

Nyomtatványokra	269	frt	50	kr.
Könyvkötésre	7	"	—	"
Beszédés és kezelési költségekre	24	"	75	"
Összeg:	301	frt	25	kr.

Vagyonkimutatás.

Takarékpénztári betétekben	757	frt	09	kr.
Maradvány	14	"	15	"
Be nem fizetett tagsági díjak	131	"	—	"
Összeg:	902	frt	24	kr.

V.

Egyleti tagok névtára 1892-ben.

Tiszteletbeli tagok:

Beöthy Zsigmond (l. főlebb).	5 Pulszky Ferencz dr., a nemzeti muzeum igazgatója.
Hampel József dr., egyetemi tanár, stb. Budapest.	Thaly Kálmán, orsz. képviselő, stb. Budapest.
Jókai Mór, orsz. képviselő, stb. Budapest.	Tóth Lőrincz, kir. kuriai tanácselnök, stb. Budapest.
Pap Gábor (l. főlebb).	Vaszarj Kolos, bibornok, Magyarország hercegprímása, stb.

Örökös alapító tagok:

(A *-gal jelöltek műrégiségeket adományoztak.)

*Ádám Amália, Budapest.	Milkovich Zsigmond. †
*Cseley János dr. (l. főlebb).	Nádasdy Ferencz gróf, Agárd.
Esterházy Miklós gróf, Tata.	Vásonkeőy Imre. †
Esterházy Miklós Móricz gróf, Csákvár.	10 Vaszarj Kolos (l. főlebb).
5 Komáromi első takarékpénztár.	*Voetter Ottó (l. főlebb).
Lichtenstein János herceg, Fürstberg.	Zuber József, nyug. főispán, a Lipót- és vaskorona-rend lovagja, Fejérvár.

Alapító tagok:

Gyulai Rudolf (l. főlebb).	Komárom-vmegye közönsége.
Hidassy Kornél, megyés püspök, Szombathely.	Komárom sz. kir. város közönsége.

5 Komárom-vidéki takarékptr.
 *Marossy János, gyógyszer., Tata.
 Meszlényi Gyula, megyés püspök, Szatmár.

Pap Gábor (l. fölebb).
 Speidler János, földmíves, Gyermely.

Rendes tagok:

Baranyai Géza (l. fölebb).
 Beöthy Zsigmond (l. fölebb).
 Boncz Ödön dr. (l. fölebb).
 Csetke Béla, bérlő, Grébics.
 5 Forster Géza, az orsz. gazdas. egyes. igazgatója, Budapest.
 Ghyczy Dénes, Komárom vármegye alispánja.
 Ghyczy József, földbirtokos, Szt-Mihály.
 Grünfeld Jakab, kereskedő.
 Jedlik Ányos dr., sz. B.-r. ny. egyetemi tanár, Győr.
 10 Jeney Ernő, sz. B.-r. jószágkormányzó, Füss.
 Kálmán Rudolf id. (l. fölebb).
 Kálmán Rudolf ifj., földbirtokos, Csúz.
 Kirchner Mihály, gyógyszerész.
 Komáromi sz. B.-r. székház.

15 Konkoly Thege Balázs dr., takarékpénztári ügyész.
 Lobinger Győző, gazd. igazgató, Bábolna.
 Milch Armin, kereskedő, Uj-Szőny.
 Molnár János (l. fölebb).
 Nagyvassváry Sándor, ügyvéd.
 20 Paál Lajos, földbirtokos, Tata.
 Pecháta Antal (l. fölebb).
 Ruttkay Béla, földbirtokos, Szent-Pál.
 Steiner Miklós, földbirtokos, Ó-Gyalla.
 Szombathelyi Győző (l. fölebb).
 25 Vincze Paulin, sz. B.-r. alperjel, Kis-Czell.
 Wenninger Mátyás id. (l. fölebb).
 Weszely Lajos, építész.

Pártoló tagok:

Adler Dávid, kereskedő.
 Adler Vilmos, kereskedő.
 Alapi Gyula, min. fogalmazó, Budapest.
 Aranyossy László, ügyvéd.
 5 Bakonyváry Ildefonz, sz. B.-r. gymn. tanár.
 Balkay Adolf, jószágkormányzó, Eszterháza.
 Balogh Kálmán özv., földbirtokos, Csúz.
 Bányai Lipót dr., városi orvos.
 Barabás János, kath. népisk. tanító.
 10 Baross Ferencz, adótiszt.
 Bátor Mór dr., ügyvéd.
 Bauer Károly, takarékpénztári könyvvivő. †

Beöthy Zsolt dr., egyet. tanár, Budapest.
 Berinkei Antal, ügyvéd.
 15 Bóday Aladár, megyei pénztári ellenőr.
 Bóday Ferencz, földbirtokos, Szent-Mihály.
 Bóday Vilmos, megyei árvaszéki nyilvántartó.
 Borbély Kornél, főapáti helynök, Győr-Szent-Márton.
 Bottay Kálmán, polg. leányiskolai tanító.
 20 Börzsönyi Arnold, sz. Ben.-r. főgymn. tanár, Győr.
 Brandstein Lajos, kereskedő.
 Bukovits Antal, műhelyvezető, Bábolna.

- Czanik József, ügyvéd.
 Czibulya Gyula, intéző, Bajcs.
 25 Czirok János, ev. ref. lelkész, Aranyos.
 Csepy Dániel, takp. ügyész.
 Cser Vendel, plébános.
 Diósy Antal, vaskereskedő.
 Ebner József, gazdatiszt, D.-Almás.
 30 Eibel Antal, számtartó, Füss.
 Erdélyi Gáspár, megyei árvaszéki ülnök.
 Farkas Benő dr. (l. főlebb).
 Farkas Ferencz, néptanító, Ekecs.
 Farkas Ferencz, intéző, Mocs.
 35 Farkas Géza, városi tanácsos.
 Farkas Lajos, törvyszéki bíró.
 Fáy Adolf dr., törvyszéki orvos.
 Feszty Lajos, urad. igazgató.
 Fischer Dávid, fakereskedő.
 40 Franciscs Norbert, országgy. képviselő, Győr.
 Galba Károly, megyei árvaszéki ügyész.
 Glyczy Vilmos, főszolgabíró, Ó-Gyalla.
 Gombos Gyula, intéző, Mezőhegyes.
 Görög Incze, sz. F.-r. házfőnök.
 45 Gregorits Gábor, városi levéltárnok. †
 Gruber János, iparos. †
 Gruber Lőrincz, kereskedő.
 Grünwald Jakab, kereskedő.
 Gútai János, iparisk. tanító, Tata.
 50 Győri sz. Ben.-r. székház.
 Gyulai Ferencz, magánzó.
 Halbik Cziprián, főmonostori perjel, Győr-Szent-Márton.
 Hecht Lipót, kereskedő.
 Hegedűs János, kath. néptanító, Ó-Szöny.
 55 Hannel Gyula, takp. könyvvivő, Tata.
 Herajovits Ákos, tanárjelölt, Győr-Szent-Márton.
 Hérics Márton, pleb., Ászár.
 Hittrich Ödön dr., főgym. tanár, Selmecz.
 Honyák Lajos, kath. népisk. igazgató.
 60 Horváth Czézár, tanárj., Győr-Szent-Márton.
 Huszár Gábor dr., orvos, Ács.
 Itzés Ferencz, gazdatiszt, Szt-Mihály.
 Jerger Adorján, sz. B.-r. lelkész, Füss.
 Jeszenák Gábor br., plébános, Párkány.
 65 Kacz Lajos, városi tanácsos.
 Kalicza Géza, törvyszéki irodafőnök.
 Kállay Tivadar, kath. főtanító, Uj-Szöny.
 Kálóczy Lajos, nyug. alapítv. igazgató, Győr.
 Kanyó Géza, joghallgató, Eger.
 70 Kaptay József, tanító, Tata.
 Kemenczky Mihály, pléb., Ekel.
 Keő Jenő dr., orvos.
 Kertész József, esper., Császárs.
 Kircz Arthur, fakereskedő.
 75 Kircz Lipót, fakereskedő. †
 Kiss Béla, ev. reform. lelkész, Madar.
 Kiss Dénes, megyei pénztárnok.
 Kocz Ferencz, földbirtokos.
 Kollányi Zsigmond, földbirtokos, Csúz.
 80 Komjáthy Aladár, rendőr-alkapitány.
 Komornik Manó, gazd. ellenőr, D.-Almás.
 Konkoly Thege Kálmán, megyei főszámvevő.
 Kovács János, czukorgyári hivatalnok, Ács.
 Kozma Géza, járástiszt, Tata.
 85 Kratochvil József, gyógyszerész, Ács.
 Kropf Béla, intéző, Tata.
 Kummer Antal, csász. és kir. hadbiztos.

- Kun Miklós, országgy. képviselő, Új-Szöny.
- Kun Sándor, törvészéki bíró.
- 90 Lazsanszky Béla, önkéntes.
- Lengyel Ádám, kereskedő, Ó-Szöny.
- Löwy Fülöp, bankár.
- Marcsa György (l. fölebb).
- Mauler József, rendőr-alkapitány.
- 95 Menich Dénes, gyógyszerész, Tata.
- Menich János dr., orvos, Tata.
- Meszlényi Mihály, iparos.
- Mindszenty Kálmán, nyug. sőtiszt.
- Molecz Tivadar, egyházi kar-nagy.
- 100 Molnár Szulpic, tanárjelölt, Győr-Szt-Márton.
- Nagy Antal (l. fölebb).
- Nagy Mihály, városbíró, Tata.
- Nagy Vilmos dr. (l. fölebb).
- Nemes Soma, közs. isk. tanító.
- 105 Nemessányi János (l. fölebb).
- Németh Vilmos (l. fölebb).
- Neumann A. L., fakereskedő.
- Oláh Ede, körjegyző, Bagota.
- Ónody Zsigmond, ev. ref. lel-kész, Szt-Péter.
- 110 Panghy Özséb, sz. Ben.-r. fő-gymn. tanár, Esztergam.
- Párkányi József, titkár, Keszthely.
- Pásztor Imre, tanító, Herkály.
- Pázmány Kornél, ügyvéd.
- Penthe Boldizsár, orvos.
- 115 Pick Ignác, kereskedő.
- Pintér Elek, Kegyes-r. gymn. igazgató, Tata.
- Pogrányi Albert, földbirtokos, Ekel.
- Poloni Lajos, iparos.
- Polyák Gábor, törvészéki bíró.
- 120 Pongrácz Ferencz, plébános, Izsá.
- Práger János, földbirtokos, Kethely.
- Prezechtel Matern, sz. Fer.-r. házfőnök, Kismarton.
- Puhr Károly, iparos.
- Pulay Géza (l. fölebb).
- 125 Pyber Gyula, földbirtokos, Virth.
- Rédei Miklós, rendőrtisztviselő, Győr.
- Réhberger Ignác, kereskedő, Új-Szöny.
- Reznyák Albert, sz. Ben.-r. gymn. tanár.
- Rothbaum Fülöp, kereskedő.
- 130 Rozsos Miklós, ügyvéd, Zircz.
- Sándor Miklós, megyei tisztii ügyész.
- Sárkány Ferencz, rendőr-főkapitány.
- Schmidthauer Lajos, gyógyszerész.
- Schnitzer Armin dr. (ld. fölebb).
- 135 Schönwizner Károly, főmérnök, Tata.
- Schreiber Mór, izr. hitoktató.
- Schreyer Arnold dr., ügyvéd.
- Schul Simon dr., városi orvos, Tata.
- Schwarz Samu, kereskedő.
- 140 Seyler Károly, plébános, Bajcs.
- Simon Péter, plébános, D.-Almás.
- Six Károly, kereskedő, Új-Szöny.
- Soós Károly, ügyvéd.
- Steiner Miklós, gyógyszerész, Új-Szöny.
- 145 Stetka Gyula, kereskedő.
- Sulmann Ignác, főtanító, Bábolna.
- Szalay Pál, plébános, Dad.
- Szépe Pál, népbanki pénztáros.
- Szepesi Zsigmond dr., orvos.
- 150 Szijj János, közs. isk. tanító.
- Szilárd János, gazd. igazgató, Szobbb.

- Szinek Gábor, számtartó, Tö-
mörd.
- Szinek Izidor, sz. Ben.-r. hit-
szónok, Győr-Szt-Márton.
- Szinnyei József id., hírlap-
könyvtár-őr, Budapest.
- 155 Takács Jenő, vasuti főmérnök,
Kisczell.
- Tátray József (l. főlebb).
- Tiefenthaler Zénó, tanárje-
lölt, Győr-Szt-Márton.
- Tóth István, intéző, Bábólna.
- Tuba János (l. főlebb).
- 160 Unger Kálmán (l. főlebb).
- Vanke József, Kegy.-r. nyug.
tanár, N.-Károly.
- Varjú István, földbirtokos,
Kömlöd.
- Vásárhelyi Domokos dr., vá-
rosi ügyész.
- Vasskó István, takp. könyv-
vivő.
- 165 Vaszary Domonkos, sz. Ben.-r.
nyug. jószágkormányzó.
- Vértesi Leander, sz. Ben.-r.
gymn. tanár.
- Villányi Szaniszló, sz. Ben.-r.
főgymn. igazgató, Esz-
tergam.
- Virágh Gyula dr., orvos, Tata.
- Virágh Ferencz, távirda- és
postafőnök.
- 170 Viszolajszky István (l. főlebb).
- Vörös László, urad. főszám-
vevő, Tata.
- Weisz Fülöp, vaskereskedő.
- Wirtl József, kir. főmérnök.
- Zechmeister János, kereskedő.

